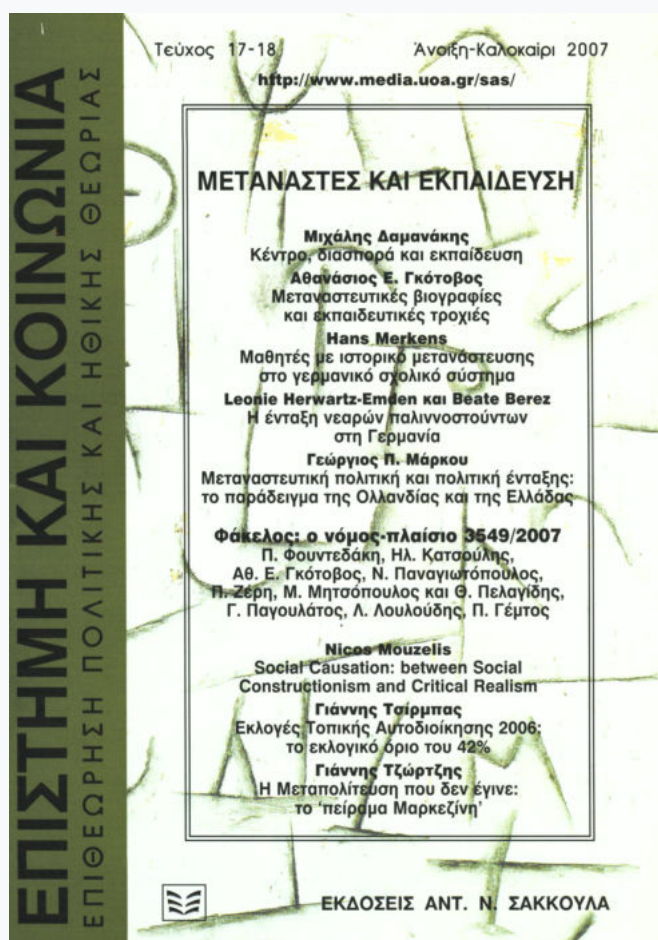

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 17 (2007)

Τόμ. 17-18 (2007): Μετανάστες και Εκπαίδευση

Κέντρο, διασπορά και εκπαίδευση

Μιχάλης Δαμανάκης

doi: [10.12681/sas.489](https://doi.org/10.12681/sas.489)

Copyright © 2015, Μιχάλης Δαμανάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δαμανάκης Μ. (2015). Κέντρο, διασπορά και εκπαίδευση. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 17, 1–37. <https://doi.org/10.12681/sas.489>

Κύριος στόχος της μελέτης είναι η σκιαγράφηση της σύγχρονης ελληνικής 'ιστορικής' και 'μεταναστευτικής' διασποράς και η σχέση της με το μητροπολιτικό κέντρο, την Ελλάδα. Στο πλαίσιο αυτό συζητείται και ο ρόλος της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, τόσο σε παιδαγωγικό όσο και σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο. Κύριο εργαλείο ανάλυσης είναι ο όρος της ταυτότητας και ειδικότερα της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας (ελληνικότητας), όπως αυτή προβάλλεται από τους φορείς της στη διασπορά. Με βάση τις πολλαπλές εκφάνσεις της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας και προπάντων τη μεταξύ τους σχέση και με φόντο τις συντελούμενες παγκόσμιες εξελίξεις επιχειρείται μια επανεξέταση της σχέσης μεταξύ κέντρου και διασποράς, αλλά και των διασπορικών κοινοτήτων μεταξύ τους, καθώς και η οριοθέτηση της αποστολής μιας σύγχρονης ελληνικής 'οικουμενικής' παιδείας, απαλλαγμένης από ελλαδοκεντρικές και εθνοκεντρικές αγκυλώσεις.

1. Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις και οριοθετήσεις

Από τις μελέτες που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος *Παίδια Ομογενών*, αλλά και από το πλήθος των ιστορικών και κοινωνιολογικών εργασιών που αφορούν την ελληνική μετανάστευση και διασπορά, προκύπτει ότι η σχέση μεταξύ χώρας προέλευσης και διασποράς, διασποράς και χώρας υποδοχής, αλλά και οι σχέσεις ανάμεσα στους ίδιους τους παροικιακούς θεσμούς και οργανώσεις είναι πολυεπίπεδες, πολυδιάστατες και δυναμικές, δηλαδή εξελισσόμενες.

Προκύπτει, επομένως, το ερώτημα σε ποιο επίπεδο εστιάζει κανείς τις αναλύσεις του και από ποια οπτική γωνία θεωρεί αυτή τη δυναμική σχέση. Στην παρούσα μελέτη η σχέση μεταξύ κέντρου και διασποράς προσεγγίζεται από τη θεσμική και την παιδαγωγική οπτική. Και προς διευκόλυνση

* Καθηγητής Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, ιδρυτής και διευθυντής του Εργαστηρίου Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών [E.DIA.M.ME], damanak@edc.uoc.gr

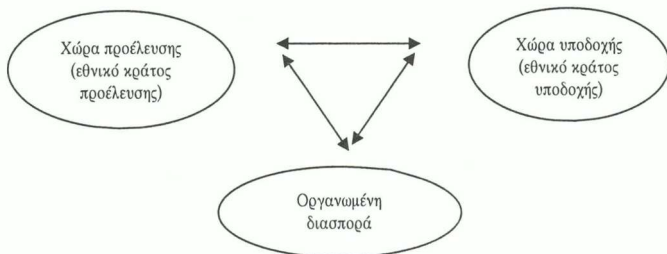
της πρόσληψης επιχειρείται, καταρχάς, μια οριοθέτηση του όρου *διασπορά* καθώς και άλλων βασικών όρων του κειμένου.

Αποκλίνοντας από τις οριοθετήσεις των ιστορικών, οι οποίοι συνήθως οριοθετούν την ελληνική διασπορά¹ με βάση το γεωγραφικό κριτήριο (διαμονή εκτός του εθνικού χώρου) και τη διατήρηση υλικών, πολιτισμικών και συναισθηματικών σχέσεων με το εθνικό κέντρο, δηλαδή το ελπίσμο, ελληνικό εθνικό κράτος, στην παρούσα μελέτη ο όρος *διασπορά* κατανοείται σε άμεση συνάρτηση με τη διαδικασία κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης ταυτότητας ατόμων που ζουν σε μεταναστευτικά περιβάλλοντα ή γενικότερα σε καταστάσεις συνάντησης και αλληλεπίδρασης πολιτισμών.

Συγκεκριμένα, με τον όρο *διασπορά* νοείται ο γεωγραφικός διασκορπισμός εθνοτικών ομάδων οι οποίες αποκομμένες, αλλά όχι οπωσδήποτε αποξενωμένες, από την ομάδα προέλευσης/αναφοράς τους ή τον εθνικό/εθνοτικό κορμό, ζουν ως εθνοτικές ομάδες ή ως εθνικές μειονότητες στα πλαίσια μιας πολιτισμικά διαφορετικής κοινωνίας, κινούνται μεταξύ δύο ομάδων αναφοράς και μεταξύ δύο πολιτισμικών συστημάτων και ως εκ τούτου διαμορφώνουν κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες την ταυτότητά τους.²

Εφόσον η ομάδα προέλευσης/αναφοράς είναι μια κοινωνία οργανωμένη σε ένα εθνικό κράτος, τότε εκ των πραγμάτων έχουμε ένα τρίπολο αποτελούμενο από: α) το εθνικό κέντρο (χώρα/κράτος προέλευσης), β) τη λίγο έως πολύ οργανωμένη διασπορά και γ) τη χώρα/κράτος υποδοχής, δηλαδή ένα άλλο εθνικό κέντρο (βλ. σχήμα 1).

Οι όροι *εθνοτική ομάδα* και *εθνική μειονότητα* που χρησιμοποιήθηκαν στον παραπάνω ορισμό της διασποράς δεν είναι ταυτόσημοι. Η *εθνοτική μειονότητα*, όπως και η *εθνική μειονότητα*, κατέχει κατά κανόνα ένα χαμηλό status, είναι εκτεθειμένη σε διακρίσεις και ανισότητες και υστερεί έναντι της εθνοτικής πλειονότητας στα πλαίσια μιας εθνοτικά διαστρωματωμένης κοινωνίας.

Σχήμα 1: Το διασπορικό τρίπολο

Αντίθετα, η *εθνοτική ομάδα* μπορεί να αποτελεί ισότιμο μέλος μια πολυεθνοτικής κοινωνίας η οποία είναι οργανωμένη σε ένα κράτος. Στην περίπτωση της νεοελληνικής διασποράς, για παράδειγμα, οι Έλληνες της Αλβανίας αποτελούν μια αναγνωρισμένη εθνική μειονότητα. Αντίθετα, οι Έλληνες της Αυστραλίας, του Καναδά, των ΗΠΑ λειτουργούν ως εθνοτικές ομάδες στα πλαίσια μιας πολυεθνοτικής, πολυγλωσσικής και πολυθρησκευτικής κοινωνίας.

Ο όρος *ταυτότητα* κατανοείται στη λογική της συμβολικής αλληλεπίδρασης, δηλαδή ως αποτελούμενη από δύο σκέλη: την *προσωπική ταυτότητα*, που εκφράζει την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα του ατόμου ως αυτοαντίληψη και ως βιογραφία, και την *κοινωνική ταυτότητα* που παραπέμπει στα κοινά στοιχεία των διαφόρων ταυτοτήτων, δηλαδή σε συλλογικότητες. Η κοινωνική ταυτότητα είναι πολυσύνθετη και εμπεριέχει επιμέρους ταυτότητες όπως: τη θρησκευτική, την εθνική, την πολιτισμική, την εθνοτοπική, την πολιτική, την επαγγελματική κ.λπ. Οι επιμέρους ταυτότητες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία ανάλυσης της διαδικασίας δόμησης ταυτότητας από το άτομο, αλλά και των παρεμβάσεων των φορέων ελληνογλώσσης εκπαίδευσης στη διασπορά με στόχο τη διαμόρφωση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας ή, αλλιώς, της ελληνικότητας της εκάστοτε νέας γενιάς στη διασπορά.

Το αναλυτικό μοντέλο του διασπορικού τρίπολου συναρτάται άμεσα με το εθνικό κράτος και την οργάνωσή του, πράγμα που σημαίνει ότι τα μέλη μιας παροικίας προέρχονται από ένα εθνικό κράτος, ζουν σε ένα άλλο εθνικό κράτος και, στην καλύτερη περίπτωση, μπορούν να λειτουργήσουν

ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των δύο κρατών-πόλων, οπότε και δημιουργείται ένα ισορροπημένο τρίπολο.³

Από την άλλη πλευρά, είναι προφανές ότι η οργάνωση και η εξέλιξη της παροικίας επηρεάζονται από τις εκάστοτε σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών (προέλευσης και υποδοχής/διαμονής), καθώς επίσης ότι τα μέλη μιας παροικίας μπορεί να βρεθούν μπροστά στο δίλημμα της 'διπλής αφοσίωσης'.⁴

Σύμφωνα με το παραπάνω αναλυτικό μοντέλο η σχέση μεταξύ εθνικού κέντρου (χώρας προέλευσης) και διασποράς εξετάζεται στη λογική του κέντρου-περιφέρειας ή, αλλιώς, πομπού-δέκτη. Με άλλα λόγια η διασπορά λειτουργεί ως 'δορυφόρος' του 'εθνικού πλανήτη'.

Στον αντίποδα αυτής της προσέγγισης κινείται η προσέγγιση των 'διασπορικών σπουδών', ή αλλιώς 'σπουδών για τη διασπορά' [diaspora studies], σύμφωνα με την οποία στο πλαίσιο των μεταψυχροπολεμικών εξελίξεων και της παγκοσμιοποίησης παρατηρείται τάση αυτονομής διασπορικών ομάδων. Η αυτονόμηση αυτή αφορά τη σχέση της διασπορικής ομάδας τόσο με τη χώρα προέλευσης όσο και με τη χώρα διαμονής και εκφράζεται τόσο σε πολιτισμικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο (βλ. Κιτρούφης 2002: 395-420 και 2004: 89-96).

Το ερώτημα σε ποιο από τα δύο μοντέλα εντάσσεται η ελληνική περίπτωση μπορεί να απαντηθεί μέσα από την ανάλυση της οργάνωσης της ίδιας της διασποράς, από τη μία πλευρά, και των θεσμικών μέτρων που παίρνει το κέντρο για τη διασπορά, από την άλλη. Γι' αυτό και θα επιχειρηθεί στη συνέχεια μια σκιαγράφηση της οργάνωσης της διασποράς και η παρουσίαση των σημαντικότερων θεσμικών μέτρων του κέντρου γι' αυτήν.

Πριν από αυτό, όμως, κρίνεται αναγκαία μια σύντομη ανασκόπηση της νεοελληνικής διασποράς.

2. Ιστορική και μεταναστευτική διασπορά

Η νεοελληνική διασπορά εκτείνεται χρονικά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης (1453) και την επικράτηση των Οθωμανών μέχρι σήμερα. Σημαντικό σταθμό σε αυτό το χρονικό διάστημα αποτελεί η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους (1830). Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και μέχρι την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, οι Έλληνες λειτουργούν χωρίς κρατική υπόσταση. Τα χρόνια αυτά η Κωνσταντινούπολη λειτουργεί ως νοητό κέντρο, ως η κοιτίδα.

Με τη δημιουργία του ελληνικού βασιλείου, ο ελληνισμός διαχωρίζεται σε αυτόν του ελληνικού κράτους (ελλαδικός ελληνισμός) και σε εκείνον της περιφέρειας (περιφερειακός ελληνισμός). Κατά τον Σβορώνο, ο δεύτερος είναι οικονομικά πιο εύρωστος, στηρίζει τον πρώτο και του προσδίδει κύρος και σπουδαιότητα (Σβορώνος 1981⁶: 91· επίσης, Χασιώτης 1993: 28 κ.ε., Τσουκαλάς 1979).

‘Ελλαδικός ελληνισμός’ και ‘περιφερειακός ελληνισμός’ συγκροτούν τον ‘μείζονα ελληνισμό’ που στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ενοποιείται σε μεγάλο βαθμό οικονομικά και πολιτισμικά.

Η ιστορική διασπορά δημιουργείται μέσα από ιστορικές εξελίξεις από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα μέχρι την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, αλλά και μετά την ίδρυσή του μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922) ή και μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Λαμβάνοντας υπόψη την περιοδολόγηση του Χασιώτη (1993: 35 κ.ε.), θα μπορούσε κανείς να καταλήξει στον ακόλουθο πίνακα ως προς τις περιόδους της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς.

Πίνακας 1. Περίοδοι της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς

Χρονική περίοδος	Κύριος προορισμός των μετακινούμενων πληθυσμών
1453-1830	Εμπορικά κέντρα και λιμάνια της δυτικής, νοτιοανατολικής, κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης
1830-1922/1940	Όπως παραπάνω καθώς και προς τη νότια Ρωσία, την Υπερκαυκασία και τις ΗΠΑ
1950-1973	ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία, Ευρώπη (Γερμανία, Σουηδία, Βέλγιο /Ολλανδία, Γαλλία)

Παρότι υπάρχει μια χρονική επικάλυψη μεταξύ ιστορικής και μεταναστευτικής διασποράς (κυρίως από το 1890 μέχρι το 1922), μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ιστορική διασπορά είναι δημιουργημα των ιστορικών εξελίξεων κυρίως από τα μέσα του 15^{ου} μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, ενώ η μεταναστευτική διασπορά είναι το αποτέλεσμα των μετακινήσεων πληθυσμών –κυρίως για οικονομικούς λόγους– από τον ελλαδικό χώρο, αλλά και από την ιστορική διασπορά σε χώρες υποδοχής μεταναστών όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Γερμανία και δευτερευόντως χώρες της

‘μαύρης’ Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής.⁵ Η μεταναστευτική διασπορά διαμορφώνεται μετά το 1890 και, προπάντων, στο τρίτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, ως εργατική/προλεταριακή διασπορά.

Γεωγραφικά ο σύγχρονος ελληνισμός της ιστορικής διασποράς εστιάζεται στη Μεσόγειο και στη Μαύρη Θάλασσα, ενώ ο απόδημος ελληνισμός σε χώρες υποδοχής μεταναστών και στις πέντε ηπείρους, με προεξάρχουσες τις αγγλόφωνες χώρες.

Οι διαφορετικές συνθήκες κάτω από τις οποίες προέκυψε και διαμορφώθηκε κάθε διασπορά και προπάντων τα διαφορετικά βιώματα και οι διαφορετικές εμπειρίες των μελών κάθε διασποράς παραπέμπουν και στη διαμόρφωση διαφορετικών ταυτοτήτων, ένα ζήτημα που αναλύεται παρακάτω.

3. Οργάνωση της διασποράς: παροικίες, παροικιακές οργανώσεις και δίκτυα

3.1 Παροικίες και παροικιακές οργανώσεις

Το σύνολο των ατόμων που ζουν σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή εκτός της χώρας προέλευσής τους και που με κριτήριο την εθνοπολιτισμική ή και θρησκευτική τους προέλευση αυτοπροσδιορίζονται ως μια ιδιαίτερη (διαφορετική) ομάδα, σε σύγκριση με την κυρίαρχη εθνοπολιτισμική ή με άλλες μη κυρίαρχες εθνοπολιτισμικές ομάδες στην ίδια γεωγραφική περιοχή, συγκροτούν μια *παροικία*.

Στην περίπτωση αυτή, η εθνοπολιτισμική ιδιαιτερότητα που χρησιμεύει ως κριτήριο οριοθέτησης και διαφοροποίησης της παροικίας στη χώρα διαμονής χρησιμεύει συγχρόνως ως δίαυλος επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με τη χώρα προέλευσης.

Κάθε άτομο που θεωρεί τον εαυτό του φορέα των εθνοπολιτισμικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν την παροικία, εντάσσεται δυνητικά σε αυτή και είναι ‘παροίκος’, ανεξάρτητα από την ενεργό ή μη συμμετοχή του στους θεσμούς της παροικίας, στις οργανώσεις της, στις εκδηλώσεις της και εν γένει στην παροικιακή ζωή.

Η συσσωμάτωση των παροίκων σε οργανώσεις με βάση επιμέρους κριτήρια όπως εθνοτοπική προέλευση (π.χ. εθνοτοπικοί σύλλογοι Κρητών,

Ηπειρωτών κ.λπ.), εθνικά, κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά, και οικονομικά κριτήρια (π.χ. αστικές κοινότητες), επαγγελματικά συμφέροντα (π.χ. επιμελητήρια), θρησκεία (εκκλησιαστικές κοινότητες), κοινά ενδιαφέροντα (π.χ. αθλητικοί σύλλογοι, σύλλογοι γονέων) οδηγούν στη δημιουργία παροικιακών οργανώσεων ή κοινοτήτων (με την κοινωνιολογική σημασία του όρου).⁶

Οι συνηθέστερες παροικιακές οργανώσεις είναι:

- Αστικές κοινότητες
- Σύλλογοι γονέων
- Εθνικοτοπικοί σύλλογοι (αδελφότητες)
- Αθλητικοί σύλλογοι
- Πολιτιστικοί σύλλογοι
- Φιλόπρωχοι-Σύλλογοι αλληλεγγύης
- Φοιτητικοί σύλλογοι
- Σύλλογοι νέων

Κύριο χαρακτηριστικό των οργανώσεων είναι η οργάνωση, η επωνυμία και η κατά κανόνα οικειότητα των μελών τους καθώς και η λίγο-πολύ ενεργός συμμετοχή τους στις δραστηριότητες των οργανώσεων. Σε αντίθεση προς την παροικία που μπορεί να είναι ετερογενής, οι οργανώσεις χαρακτηρίζονται από ομοιογένεια. Από τα παραπάνω συνεπάγεται ότι η παροικία μπορεί να αποτελείται από πολλές κοινότητες ή, αλλιώς, από πολλές παροικιακές οργανώσεις.

Οι οργανώσεις, με τη σειρά τους, μπορεί να λειτουργήσουν είτε συμπληρωματικά, οπότε υπάρχει παροικιακή ειρήνη, είτε ανταγωνιστικά, οπότε υπάρχουν εντάσεις ή και παροικιακές συγκρούσεις. Η συμπληρωματικότητα και η ειρηνική συνύπαρξη διασφαλίζονται όταν οι παροικιακές οργανώσεις καλύπτουν συγκεκριμένες επιμέρους ανάγκες των μελών τους και, επομένως, απευθύνονται σε συγκεκριμένο παροικιακό υποσύνολο. Αντίθετα, συγκρούσεις εμφανίζονται ιδιαίτερα όταν δύο ή περισσότερες οργανώσεις έχουν την αξίωση να καλύψουν το σύνολο των μελών της παροικίας, να ηγηθούν της παροικίας και να λειτουργήσουν ως μοναδικοί εκπραστές και εκπρόσωποι της έναντι των θεσμών του κράτους και της κοινωνίας προέλευσης και υποδοχής. Αντιπαλότητες μπορεί να δημιουργηθούν, επίσης, εξαιτίας του ανταγωνισμού για την εξασφάλιση της εύνοιας

και των πόρων του εθνικού κράτους προέλευσης ή/και υποδοχής ή εξαιτίας ιδεολογικών διαφορών σε θέματα μεταναστευτικής πολιτικής.

Οι παροικιακές οργανώσεις δημιουργήθηκαν προκειμένου να καλύψουν κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές αλλά και ψυχολογικές ανάγκες της πρώτης γενιάς μεταναστών, οι οποίες δεν καλύπτονταν από τους αντίστοιχους θεσμούς της χώρας υποδοχής ή/και προέλευσης. Η αλλαγή των αναγκών της νέας γενιάς παροίκων, οδηγεί, κατά κανόνα, στην αλλαγή της αποστολής της αντίστοιχης παροικιακής οργάνωσης ή -στη χειρότερη των περιπτώσεων- στη διάλυσή της. Η σημερινή αποστολή μιας 'φιλοπτώχου', για παράδειγμα, είναι πλέον η φροντίδα για την τρίτη ηλικία και όχι η φροντίδα των νέων μεταναστών ή των αναξιοπαθούντων μεταξύ αυτών. Οι εθνικοτοπικοί σύλλογοι δεν αρκούνται πια στην κάλυψη των κοινωνικοψυχολογικών και ψυχαγωγικών αναγκών της πρώτης γενιάς, αλλά προσπαθούν να λειτουργήσουν ως χώροι προγραμματισμένης κοινωνικοποίησης της νέας γενιάς.

Πολλές αστικές και εκκλησιαστικές κοινότητες δεν αρκούνται σήμερα στην οργάνωση απογευματινών ή σαββατιάτικων τμημάτων (σχολείων) εκμάθησης της ελληνικής, αλλά ιδρύουν και λειτουργούν ημερήσια δι-γλώσσα σχολεία που δεν απευθύνονται μόνο σε μαθητές ελληνικής καταγωγής, αλλά και σε αλλόγλωσσους, που επιθυμούν να μάθουν την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα, συσφίγγοντας με αυτόν τον τρόπο τη σχέση τους με την κοινωνία διαμονής και προωθώντας την ένταξή τους σε αυτή.

Σχεδόν όλες οι παροικιακές οργανώσεις λειτουργούν ως χώροι χρήσης της ελληνικής γλώσσας, κοινωνικοποίησης των νέων γενεών, αλλά και ως χώροι άντλησης μορφωτικού περιεχομένου για την ελληνόγλωσση διδασκαλία.

Στον τομέα της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος της ελληνορθόδοξης εκκλησίας, των αστικών κοινοτήτων και των συλλόγων γονέων. Οι δύο πρώτοι θεσμοί, μαζί με τα κράτη υποδοχής και προέλευσης, είναι οι κυριότεροι φορείς ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης σε όλες τις χώρες.

3.2 Δίκτυα

Η σπουδαιότητα του κοινωνικοπολιτισμικού αλλά, σε αρκετές περιπτώσεις, και του οικονομικού και πολιτικού ρόλου των διαφόρων παροι-

κιακών οργανώσεων φαίνεται να είναι συνειδητή στα μέλη τους, γι' αυτό και καταβάλλεται προσπάθεια θεσμοθέτησης δευτεροβάθμιων και τριτοβάθμιων οργάνων και με αυτόν τον τρόπο η δημιουργία δικτύων που καθιστούν λειτουργικότερες και αποτελεσματικότερες τις οργανώσεις που συγκροτούν καθένα από αυτά.

Είναι, για παράδειγμα, σύνηθες το φαινόμενο ομοειδείς οργανώσεις, π.χ. οι αστικές κοινότητες μιας χώρας διαμονής, να συσσωματώνονται σε μια Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων (π.χ. Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ο.Δ. Γερμανίας) ή οι Σύλλογοι Κρητών μιας χώρας να οργανώνονται και να θεσμοθετούν ένα δευτεροβάθμιο όργανο (π.χ. Παγκρητική Αμερικής) και στη συνέχεια οι Παγκρητικές πολλών χωρών να προχωρούν στην ίδρυση ενός 'Παγκόσμιου Συμβουλίου Κρητών' με έδρα την Κρήτη.⁷ Συμβαίνει ακόμη, σπανιότερα, ετεροειδείς παροικιακές οργανώσεις μιας χώρας να συσσωματώνονται σε ένα δευτεροβάθμιο όργανο (π.χ. Ομοσπονδία Ελληνικών Συλλόγων και Κοινοτήτων Σουηδίας).

Στις δύο πρώτες περιπτώσεις δικτυώνονται μεταξύ τους ομοειδείς οργανώσεις (κοινότητες, εθνικοτοπικοί σύλλογοι), ενώ στην τρίτη περίπτωση υπάρχοντα ομοειδή δίκτυα (δίκτυα κοινοτήτων, δίκτυα συλλόγων) συγκροτούν ένα ετεροειδές δίκτυο ή, αλλιώς, ένα δια-δίκτυο.

Η διαδικτύωση των παροικιακών οργανώσεων μεταξύ τους, αλλά και με το κέντρο φαίνεται να απασχολεί όλο και περισσότερο τους επικεφαλής των οργανώσεων της διασποράς. Από την άλλη, το εθνικό κέντρο έχει δημιουργήσει, με τη σειρά του, το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού [ΣΑΕ] το οποίο, όπως θα δείξουμε παρακάτω, αποτελεί ένα παγκόσμιο δίκτυο.

Για τους λόγους αυτούς, λοιπόν, μελετήσαμε στο πλαίσιο του προγράμματος *Παιδεία Ομογενών* τις διαδικασίες συγκρότησης των δικτύων καθώς και τα βασικά χαρακτηριστικά τους, παίρνοντας ως παράδειγμα τις 'σχολικές κοινότητες' στα αμιγή ελληνικά σχολεία⁸ της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας στη Γερμανία. Τα αποτελέσματα αυτής της 'μελέτης περίπτωσης' συμπυκνώνονται στον πίνακα 2, τον οποίο θα σχολιάσουμε παρακάτω.

3.2.1 Δομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά των δικτύων

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ομοειδείς οργανώσεις συγκροτούν ένα τοπικό ή διατοπικό δίκτυο. Με άλλα λόγια, κάθε δίκτυο αποτελείται από ομοειδείς

οργανώσεις οι οποίες κατά κανόνα έχουν κοινά συμφέροντα και με αυτή την έννοια λειτουργούν ως 'ομάδες συμφερόντων'. Αντίθετα, ένα υπερτοπικό δίκτυο συμπεριλαμβάνει στους κόλπους του και ετεροειδείς οργανώσεις. Σε αυτή την περίπτωση οι ομοειδείς οργανώσεις, οι οποίες προκάλεσαν τη συγκρότηση του υπερτοπικού, ετεροειδούς δικτύου, αποτελούν τα πυρηνικά του στοιχεία, ενώ οι λοιπές ετεροειδείς οργανώσεις τα περιφερειακά.

Πίνακας 2: Διαστάσεις και χαρακτηριστικά των δικτύων

Διάσταση	Εξέλιξη-περιεχόμενο
1. Θεσμική-δομική	• Πυρηνικά και περιφερειακά στοιχεία κάθε δικτύου • Σύνδεση των πυρηνικών δομικών στοιχείων του δικτύου με κρατικές και κοινωνικές δομές • Θεσμική-δομική σύνδεση ομοειδών οργανώσεων μέσω ίδρυσης δευτεροβάθμιων οργάνων
2. Γεωγραφική	Συγκρότηση: - τοπικών δικτύων - διατοπικών δικτύων - υπερτοπικών δικτύων/ διαδικτύων
3. Ιδεολογική	• Ωφελιμιστική ιδεολογία • Εργαλειοποίηση της διαφοράς • Εθνοκεντρική ιδεολογία
4. Λειτουργική-οργανωτική	Για επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, οργάνωση και λειτουργία σε επίπεδο: - Συλλόγων Γονέων - Παράλληλων κοινοτήτων - Τοπικών και διατοπικών δικτύων - Υπερτοπικών δικτύων/ διαδικτύων

Με βάση τις παραπάνω οριοθετήσεις και τις τέσσερις διαστάσεις των δικτύων: θεσμική-δομική, γεωγραφική, ιδεολογική και λειτουργική-οργανωτική (βλ. πίνακα 2), τα κύρια χαρακτηριστικά των δικτύων μπορούν να περιγραφούν ως ακολούθως:

Ως προς τη θεσμική-δομική διάσταση

Όπως αναφέρθηκε ήδη, στην περίπτωση που εξετάζουμε, πυρηνικό δομικό στοιχείο του δικτύου είναι η εκάστοτε σχολική κοινότητα η οποία, με τη σειρά της, έχει ως πυρηνικό στοιχείο τον Σύλλογο Γονέων. Ο εκάστοτε σύλλογος γονέων έχει καταχωρηθεί στο πρωτοδικείο της περιοχής και λειτουργεί νόμιμα ως θεσμικό συλλογικό όργανο γύρω από το οποίο οικοδομείται το δίκτυο. Το πυρηνικό δομικό στοιχείο του δικτύου αποτελεί, επομένως, μέρος των θεσμικών δομών της χώρας υποδοχής. Αναγνωρίζεται δε συγχρόνως και από το κράτος προέλευσης και, επομένως, λειτουργεί στη λογική του θεσμικού πλαισίου και των δύο χωρών και δεν διαφοροποιείται, ως προς τη θεσμική-δομική διάστασή του, από άλλα εκπαιδευτικά συλλογικά όργανα.

Συνέπεια αυτής της ένταξης είναι τα δίκτυα να συνδέουν ήδη υπάρχουσες δομές και κοινωνικούς χώρους και να εντάσσουν νομίμως δρώντα υποκείμενα, αλλά και συλλογικά σώματα, στις δομές τους. Σε αντίθεση προς τα πυρηνικά στοιχεία, τα περιφερειακά δομικά στοιχεία του δικτύου είναι δυσδιάκριτα και γίνονται κατανοητά μόνο από insiders, δεδομένου ότι η μέσω των δικτύων συντελούμενη διασύνδεση παροικιακών οργανώσεων είναι άτυπη και περιορίζεται πολλές φορές σε μεμονωμένα δρώντα πρόσωπα.

Ως προς τη γεωγραφική διάσταση

Οι ομοειδείς οργανώσεις μιας περιοχής (π.χ. οι σύλλογοι γονέων του ελληνικού Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου μιας πόλης) συγκροτούν το εκάστοτε τοπικό δίκτυο, το οποίο εμπλουτίζεται με περιφερειακά στοιχεία. Τα δίκτυα δύο ή περισσότερων περιοχών συγκροτούν διατοπικά δίκτυα, τα οποία σε θεσμικό επίπεδο λειτουργούν ως δευτεροβάθμια όργανα των συλλόγων γονέων (π.χ. Ομοσπονδία Συλλόγων Γονέων Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας στη Γερμανία) ή ως τριτοβάθμια όργανα σε ομοσπονδιακό επίπεδο.

Η δημιουργία τοπικών διαδικτύων δεν είναι σύνηθες φαινόμενο -ίσως λόγω των διαφορετικών αποστολών και ενδιαφερόντων των διαφόρων παροικιακών οργανώσεων. Τα διαδίκτυα είναι διατοπικά και πολύ περισσότερο υπερτοπικά, με την έννοια ότι μετέχουν σε αυτά φορείς και πρόσω-

πα και από τη χώρα προέλευσης. Κλασική έκφραση ενός υπερτοπικού δικτύου αποτελεί το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, στο οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω.

Ως προς την ιδεολογική διάσταση

Η συνοχή και ο συντονισμός της δράσης των μελών ενός δικτύου, και προπάντων ενός διαδικτύου, διασφαλίζονται κυρίως από δύο παράγοντες: από τη στοχοθεσία του και από μια κοινή ιδεολογία. Σε σχέση με την ιδεολογία, ας υπογραμμιστεί ότι αυτή είναι ιδιαίτερα αναγκαία για τη συνοχή ετεροειδών δικτύων, δεδομένου ότι, σε αντίθεση με τα ομοειδή δίκτυα, τα μέλη των ετεροειδών δικτύων δεν έχουν κατ' ανάγκη κοινά συμφέροντα.

Με άλλα λόγια, ενώ στην περίπτωση των ομοειδών δικτύων αρκεί το 'κοινό συμφέρον' (ωφελμιστική διάσταση) για τη διασφάλιση της συνοχής τους, στην περίπτωση των ετεροειδών είναι αναγκαία μια ευρύτερη ιδεολογία και, κατά συνέπεια, μια στοχοθεσία η οποία λειτουργεί ενωτικά και αμβλύνει τις τυχόν αντιφάσεις μεταξύ των ετεροειδών οργανώσεων, ομάδων και προσώπων που συγκροτούν το εκάστοτε ετεροειδές δίκτυο.

Στην περίπτωσή μας, η ιδεολογία των 'παράλληλων κοινότητων' και των 'παράλληλων δικτύων' που εξετάσαμε (δηλαδή των σχολικών κοινότητων των αμιγών ελληνικών σχολείων στη Γερμανία) ήταν εθνοκεντρική και εργαλειοποιούσε την εθνοπολιτισμική διαφορά προς επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων.

Ως προς τη λειτουργική-οργανωτική διάσταση

Όπως προκύπτει από τις μέχρι τώρα αναλύσεις, οι εν λόγω παράλληλες κοινότητες και τα συναφή παράλληλα δίκτυα έχουν μια συγκεκριμένη ιδεολογία, αλλά πάνω απ' όλα μια συγκεκριμένη στοχοθεσία. Η οργάνωση και η λειτουργία των δικτύων εξαρτώνται και προσδιορίζονται άμεσα από τους στόχους τους. Στην περίπτωση που αναλύσαμε, αυτό εκφράζεται ως ακολούθως: τα πρώτα χρόνια ίδρυσης (1982/83) των αμιγών ελληνικών σχολείων αρκούσε η ύπαρξη ενός συλλόγου γονέων για την προώθηση των ζητημάτων των σχολείων και των αιτημάτων των γονέων, δεδομένου ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις ήταν αποφασισμένες να προωθήσουν αυτή τη μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη Γερμανία.

Την εκ των πραγμάτων δημιουργηθείσα σχολική κοινότητα ακολούθησε η δημιουργία ενός τοπικού δικτύου –ευρύτερου της σχολικής κοινότητας– με στόχο τη στήριξη και εδραίωση του νέου θεσμού.

Όταν, αργότερα, οι ελληνικές κυβερνήσεις άρχισαν να αμφιβάλλουν για τη σκοπιμότητα και τη χρησιμότητα αυτών των σχολείων και επιχείρησαν με τον νόμο 2413/96 να τα καταργήσουν σταδιακά, οι γονείς δικτυώθηκαν σε παγγερμανικό επίπεδο και κατάφεραν να ακυρώσουν τη σχετική διάταξη του νόμου.

Σήμερα, που αμφισβητούνται όλο και περισσότερο αυτά τα σχολεία, τα δίκτυα έχουν ανάγκη διεύρυνσης, ενδυνάμωσης και διασύνδεσης με άλλα δίκτυα, όπως είναι, για παράδειγμα, αυτά του ΣΑΕ ή εκείνα των κομματικών σχηματισμών της Ελλάδας.

Σχηματικά θα μπορούσε, λοιπόν, κανείς να υποστηρίξει ότι στην περίπτωση μας η μέχρι τώρα εξέλιξη των δικτύων ξεκινά με τους συλλόγους γονέων και καταλήγει στο υπερτοπικό δίκτυο περνώντας μέσω των ‘παράλληλων’ σχολικών κοινοτήτων και των τοπικών και διατοπικών δικτύων. Το κυρίαρχο στοιχείο σε κάθε μία απ’ αυτές τις οργανωτικές δομές είναι η λειτουργικότητά τους ως προς την επίτευξη των στόχων. Σήμερα χρειάζεται κανείς ένα ισχυρό υπερτοπικό δίκτυο για να υπερασπισθεί την περαιτέρω λειτουργία αυτών των σχολείων. Πριν από είκοσι χρόνια ακούσε ο σύλλογος γονέων.

Μετά τη σκιαγράφηση της οργάνωσης και της διαδικτύωσης των ελληνικών παροικιών στη διασπορά, θα στραφούμε προς το εθνικό κέντρο για να δούμε ποια θεσμικά μέτρα λαμβάνει για αυτή.

4. Θεσμικά μέτρα του κέντρου για τη διασπορά

Η συζήτηση που ξεκίνησε μετά το 1974 (πτώση της χούντας) στην Ελλάδα αναφορικά με τον απόδημο ελληνισμό εκφράστηκε σε κυβερνητικό επίπεδο μέσω της λειτουργίας υφυπουργείου Απόδημου Ελληνισμού και έλαβε συγκεκριμένη συνταγματική υπόσταση στο άρθρο 108 του Συντάγματος του 1975.

Το κράτος σε μια ‘προνοιακή λογική’ υποχρεώνει συνταγματικά τον εαυτό του να μεριμνά ‘δια την ζωήν του απόδημου ελληνισμού και την διατήρησιν των δεσμών του με την μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά δια την

παιδείαν και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των εκτός της επικράτειας εργαζομένων Ελλήνων'.

Στην αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001 το άρθρο 108 συμπληρώθηκε με μια δεύτερη παράγραφο, η οποία προβλέπει:

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού ιδρύθηκε το 1989, με τον νόμο 1867/89 άρθρο 17, και μάλιστα στα πλαίσια της *Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού* [ΓΓΑΕ] η οποία είχε ιδρυθεί ήδη το 1982 (νόμος 1288/1982, άρθρο 13) στο τότε υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης και είχε ως αποστολή να μεριμνά για την προστασία των δικαιωμάτων και συμφερόντων του απόδημου ελληνισμού και εν γένει να μελετά και να εισηγείται στην εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση για όλα τα θέματα που σχετίζονται με αυτόν.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του τότε ισχύοντος Π.Δ. 196/1995 (σήμερα ισχύει ο νέος Νόμος 3480/06, ΦΕΚ Α 161/2-8-2006) οι σκοποί του ΣΑΕ ήταν οι ακόλουθοι:

Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού [ΣΑΕ], που ιδρύθηκε με το άρθρο 17 του Ν. 1867/89, έχει έδρα τη Θεσσαλονίκη. Αποτελεί συμβουλευτικό όργανο της Ελληνικής Πολιτείας για όλα τα θέματα που αφορούν τον Απόδημο Ελληνισμό.

Ειδικότερα, το ΣΑΕ παρέχει την γνώμη του και διατυπώνει τις προτάσεις του προς τα αρμόδια όργανα του Ελληνικού Κράτους, μεταξύ των άλλων για θέματα που αφορούν:

- α) στη σύσφιξη των δεσμών του Απόδημου Ελληνισμού και γενέτειρας όπως επίσης και μεταξύ των απόδημων Ελλήνων στις χώρες που διαμένουν.
- β) στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και ειδικότερα στην προστασία και προώθηση των εκπαιδευτικών, οικονομικών, εργασιακών, πολιτιστικών και λοιπών δικαιωμάτων των απόδημων Ελλήνων, τόσο στις χώρες διαμονής όσο και στην Ελλάδα.
- γ) στην παροχή στήριξης και συμπαράστασης στον απόδημο Ελληνισμό για την καλύτερη οργανωτική του ανάπτυξη.
- δ) στην ενίσχυση των οικονομικών, εμπορικών, πολιτιστικών και μορφωτικών σχέσεων μεταξύ των χωρών διαμονής και της Ελλάδας.
- ε) στην επανένταξη των παλιννοστούντων Ελλήνων στην ελληνική κοινωνία.

Αν ληφθεί υπόψη η χρονολογική ίδρυση των δύο θεσμών -Γ.Γ.Α.Ε (1982) και Σ.Α.Ε (1989),⁹ καθώς και το γεγονός ότι ο δεύτερος ιδρύθηκε στα πλαίσια του πρώτου-, τότε η μνημονευθείσα παράγραφος 2 του άρθρου 108 του Συντάγματος μάς επιτρέπει να συμπεράνουμε, ότι στη λογική της 'μέριμνας' του εθνικού κράτους για τους Έλληνες που εργάζονται 'έξω από την επικράτειά' του, προστίθεται, 26 χρόνια αργότερα, η δυνατότητα 'έκφρασης όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού'. Αυτή η νέα διάσταση, η οποία εγγράφεται στο Σύνταγμα το 2001, είχε ήδη θεματοποιηθεί το 1995. Παραμονές της Α' Οργανωτικής Συνέλευσης του ΣΑΕ, για παράδειγμα, ο τότε καθ' ύλην αρμόδιος υφυπουργός Εξωτερικών, σε κύριο άρθρο του στο Ειδικό Αφιέρωμα του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* (27 Ιουλίου 1995: 55) έγραφε:

ο σχεδιασμός και η υλοποίηση μιας ολοκληρωμένης στη σύλληψη της Στρατηγικής του Ελληνισμού προϋποθέτει συνεπώς, την ανάπτυξη και λειτουργία μιας αμφίδρομης σχέσης, τόσο ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Διασπορά της, όσο και προς την αντίστροφη κατεύθυνση, της αυτοοργανωμένης ομογένειας προς την χώρα καταγωγής, στη βάση τόσο της 'προνοιακής διάταξης' του άρθρου 108 του Συντάγματος καθώς και του άρθρου 1 παρ. 3, που αναφέρεται στο Έθνος αντιστοίχως (ή έμφαση στο πρωτότυπο).

Η αμφίδρομη σχέση που υπογραμμίζεται στο πρώτο σκέλος του παραθέματος είναι ένα καινούργιο στοιχείο στην πολιτική ορολογία των καθ' ύλην αρμόδιων πολιτικών. Το σημαντικό, ωστόσο, είναι ότι αυτή η αμφίδρομη σχέση ερμηνεύεται και οριοθετείται στο πνεύμα της προνοιακής επιταγής της παραγράφου 1 του άρθρου 108 και της εθνικής λογικής του άρθρου 1, παράγραφος 3, του Συντάγματος. Πρόκειται, δηλαδή, για μια αμφίδρομη σχέση, έτσι όπως αυτή γίνεται κατανοητή και οριοθετείται από την πλευρά του εθνικού κέντρου. Επομένως, είναι μια μονομερής διακήρυξη. Ίσως να μην μπορούσε να ήταν και διαφορετικά τότε, δεδομένου ότι το ΣΑΕ ιδρύθηκε από την ελληνική πολιτεία ως συμβουλευτικό όργανό της. Με άλλα λόγια, το ΣΑΕ εκπορεύεται από το εθνικό κέντρο και καταλήγει σ' αυτό.

Η θέση περί μιας αμφίδρομης σχέσης μεταξύ κέντρου και διασποράς είχε διατυπωθεί ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1980, στα πλαίσια ενός άλλου νομοθετήματος, αυτή τη φορά του υπουργείου Παιδείας. Τον Μάρτιο του 1987 συγκροτήθηκε μια επιτροπή για να συντάξει ένα προσχέδιο νό-

μου 'για την εκπαίδευση και την παιδεία των Ελληνοπαίδων εξωτερικού'. Το νομοσχέδιο αυτό, παρότι έφτασε στη Βουλή, δεν έγινε τότε νόμος, πολλές όμως από τις θέσεις των μελών της επιτροπής που αφορούσαν τη σχέση μεταξύ κέντρου και διασποράς, πέρασαν σε νέο νομοσχέδιο, το οποίο ανασυντάχθηκε την περίοδο 1994/95, εμπλουτίστηκε και κατέληξε τον Ιούνιο 1996 στον νόμο 2413/96 -'Η ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, η διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις'.

Στο πρώτο άρθρο του νόμου καθορίζεται ο σκοπός της ελληνικής παιδείας στο εξωτερικό ως ακολούθως:

2. Σκοπός της ελληνικής παιδείας στο εξωτερικό είναι:

- α. η καλλιέργεια και η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας,
- β. η ανάδειξη της ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας,
- γ. η διαμόρφωση της προσωπικότητας των Ελληνοπαίδων, που θα ενισχύει την αυτογνωσία και αυτοπεποίθησή τους,
- δ. η προβολή και διάδοση της ελληνικής γλώσσας, της ελληνικής και ορθόδοξης παράδοσης και του ελληνικού πολιτισμού στις άλλες χώρες,
- ε. η ανάδειξη των ιδιαίτερων πολιτιστικών στοιχείων, των παραδόσεων και της ιστορίας του ελληνισμού που ζει σε διάφορες χώρες και περιοχές της γης, καθώς και η προβολή και αξιοποίηση των στοιχείων αυτών στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και στο εξωτερικό,
- στ. η αξιοποίηση της γνώσης και της εμπειρίας του ελληνισμού της διασποράς για την ανάπτυξη της επιστήμης, του πολιτισμού και της παιδείας στην Ελλάδα,

ζ. η συμβολή στην αμοιβαία κατανόηση, την ειρηνική συμβίωση και συνεργασία ατόμων και ομάδων διαφορετικής προέλευσης και πολιτιστικής παράδοσης, που ζουν στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

3. Η ελληνική παιδεία στο εξωτερικό αποβλέπει στην ενίσχυση προγραμμάτων και μορφών της ελληνικής παιδείας που θα ανταποκρίνονται στις συνθήκες που επικρατούν στην κάθε χώρα, ενώ θα είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τις εκπαιδευτικές ψυχολογικές και πολιτιστικές ανάγκες των Ελληνοπαίδων και του ελληνισμού της διασποράς γενικότερα. Με την ίδια αυτή προσέγγιση θα ενισχύονται προγράμματα και μορφές οργάνωσης της ελληνικής παιδείας που θα απευθύνονται και σε κατοίκους των άλλων χωρών.

Μελετώντας κανείς τον ίδιο τον νόμο 2413/96, τη σχετική εισηγητική έκθεση καθώς και τα πρακτικά της Βουλής μπορεί να καταλήξει αβίαστα στις ακόλουθες διαπιστώσεις: για πρώτη φορά η πολυπολιτισμικότητα, ο

πολιτισμικός πλουραλισμός και η πολιτισμική ιδιαιτερότητα αποτελούν αφηγησιακά στοιχεία μιας εισηγητικής έκθεσης σε ένα νομοσχέδιο το οποίο αναφέρεται στην ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, αλλά και στην εκπαίδευση των παλιννοστώντων και των αλλοδαπών στο εσωτερικό. Για πρώτη φορά, επίσης, γίνεται ρητά και επίσημα λόγος για ιστορία, για πλούτο και γνώση της διασποράς.

Στην εισηγητική έκθεση αναφέρεται επίσης ρητά ότι το πνεύμα του νόμου είναι 'ελληνοκεντρικό' και όχι 'ελλαδοκεντρικό'. Επίσης υπογραμμίζεται ότι η παρέμβαση του κέντρου στη διασπορά

είναι και διαπολιτισμική, βλέποντας τον ελληνικό πολιτισμό ως συμβολή στον εμπλουτισμό ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού και διεθνούς πολιτισμού, αλλά και βλέποντας ισότιμα και τους πολιτισμούς των άλλων λαών με τους οποίους συναντιέται ο δικός μας (εισηγητική έκθεση IV, 5).

Η ενδιαφέρουσα και σημαντική διαπίστωση, ωστόσο, είναι, ότι η νέα 'διαπολιτισμική προσέγγιση' συνδέεται άμεσα και συζητείται σε σύζευξη με την 'εθνική', έτσι ώστε να γίνεται, τόσο στην εισηγητική έκθεση (σελ. 2) όσο και στα σχετικά πρακτικά της Βουλής (συνεδρία ΠΙΣΤ', 2 Μαΐου 1996), λόγος για μια 'διαπολιτισμική εθνική στρατηγική για τον Ελληνισμό'.

Η σύζευξη της διαπολιτισμικής προσέγγισης με την εθνική στρατηγική δημιουργεί εννοιολογικές συγχύσεις και οδηγεί στην έμμεση ακύρωση της πρώτης, λόγω της ιστορικά διαμορφωμένης επικυριαρχίας της δεύτερης. Εντούτοις, παραμένει γεγονός ότι για πρώτη φορά στη νεοελληνική ιστορία επιχειρείται μια μετακίνηση από την εθνική προς τη διαπολιτισμική εκπαιδευτικο-πολιτική προσέγγιση.

Συνοψίζοντας και σχηματοποιώντας τις αναλύσεις μας αναφορικά με το ΣΑΕ και τον νόμο 2413/96 για την ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, μπορούμε να καταλήξουμε στο ακόλουθο συμπέρασμα: στα μέσα της δεκαετίας του 1990 παρατηρούνται δύο τάσεις αναφορικά με τη σχέση κέντρου και διασποράς. Η μία, που είναι και η κυρίαρχη, κινείται στη λογική της μέριμνας και της παρέμβασης του εθνικού κέντρου στη διασπορά, ενώ η δεύτερη επιχειρεί να εγκαθιδρύσει μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ κέντρου και διασποράς της οποίας το περιεχόμενο, ωστόσο, παραμένει ζητούμενο.

Το ερώτημα ποια είναι η περαιτέρω εξέλιξη αυτών των δύο τάσεων και τι μπορεί να σημαίνουν αυτές για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξω-

τερικό θα μας απασχολήσει παρακάτω. Προηγουμένως, όμως, κρίνεται αναγκαία μια σύντομη αναφορά στα λοιπά θεσμικά μέτρα του εθνικού κέντρου αναφορικά με τη διασπορά τα οποία συναρτώνται με τις παραπάνω δύο τάσεις.

Το πολιτικό ενδιαφέρον του εθνικού κέντρου για τη διασπορά τεκμηριώνεται και από την ίδρυση και λειτουργία της *Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Απόδοχου Ελληνισμού της Βουλής των Ελλήνων* το 1996.¹⁰ Ο διακομματικός χαρακτήρας της Επιτροπής και η αδιάλειπτη ενασχόλησή της με τα ζητήματα των Ελλήνων της διασποράς την έχουν αναδείξει σε σημαντικό πολιτικό όργανο που λειτουργεί κατ' εντολή του εθνικού κοινοβουλίου και λογοδοτεί σε αυτό.

Ιδιαίτερη εκπαιδευτικο-πολιτική σημασία πρέπει να αποδοθεί επίσης στην *Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης* καθώς και στο *Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης [ΙΠΟΔΕ]*.¹¹ Πρόκειται για δύο θεσμούς -έναν πολιτικό και έναν επιστημονικό/συμβουλευτικό- που ιδρύθηκαν επίσης το 1996, ανήκουν στο υπουργείο Παιδείας και έχουν ως αντικείμενο την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό, καθώς και την εκπαίδευση των πολιτισμικά διαφορετικών μαθητών στο εσωτερικό.

Η κατάργηση του 'υπαρκτού σοσιαλισμού' ανέδειξε την ύπαρξη και τα προβλήματα μιας παραμελημένης -αν όχι ξεχασμένης- από την πολιτεία ιστορικής διασποράς. Τα μέλη αυτής της ιστορικής διασποράς -και εννοούμε κυρίως την διασπορά στις παρευξείνιες χώρες και στην Υπερκαναασία, αλλά και την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας- είχαν και έχουν ανάγκη πρόνοιας από πλευράς του εθνικού κέντρου. Αυτή η εξέλιξη οδήγησε το 1990 στην ίδρυση του *Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων [ΕΙΥΑΠΟΕ]* του οποίου κύρια αποστολή ήταν 'η υποδοχή, φιλοξενία και αρωγή με στόχο την ομαλή προσαρμογή και κοινωνική ένταξη [...] των παλιννοστούντων ομογενών' από τις παρευξείνιες χώρες. Η αδυναμία, όμως, του ΕΙΥΑΠΟΕ να επιλύσει τα προβλήματα των παλιννοστούντων ομογενών οδήγησε τη Βουλή των Ελλήνων στη δρομολόγηση νέων θεσμικών μέτρων μέσω της ψήφισης του νόμου 2790/2000 'Για την Αποκατάσταση Παλιννοστούντων Ομογενών από την τώως Σοβιετική Ένωση' το έτος 2000. Αυτός ο νόμος έχει προνοιακό χαρακτήρα και αφορά ζητήματα απόκτησης ιθαγένειας, στέγασης, επαγ

γελματικής αποκατάστασης και εκπαίδευσης των ομογενών από την τώως Σοβιετική Ένωση. Το γεγονός ότι το πλέον πρόσφατο θεσμικό μέτρο του κέντρου έχει καθαρά προνοιακό χαρακτήρα, μάς επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι το έτος 2000 συνεχίζει να είναι ισχυρή η προνοιακή επιταγή της παραγράφου 1 του άρθρου 108 του Συντάγματος.

Η έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού που προβλέπεται στη δεύτερη παράγραφο του ίδιου άρθρου, η 'αμφίδρομη' σχέση σε μια βάση ισοτιμίας και αμοιβαιότητας μεταξύ κέντρου και διασποράς, λειτουργούν υπό τη σκιά της προνοιακής και παρεμβατικής λογικής.

Ότι το εθνικό κέντρο συνεχίζει να λειτουργεί σε μια προνοιακή και παρεμβατική λογική, παρά τη διακηρυγμένη θέση για μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ κέντρου και διασποράς, προκύπτει και από τη μέχρι τώρα πορεία και τις πρακτικές του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού. Το ΣΑΕ αποτελεί μια προσπάθεια διαδικτύωσης των διασπορικών οργανώσεων με τους θεσμούς του εθνικού κέντρου και καταβάλλει τα τελευταία χρόνια σοβαρές προσπάθειες δημιουργίας δικτύων, όπως:

- Πολιτικά δίκτυα (Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Απόδημου Ελληνισμού, Παγκόσμια Διακοινοβουλευτική Ένωση Ελληνισμού, Δίκτυο Αυτοδιοίκησης)
- Οικονομικά δίκτυα (Δίκτυο Επιχειρηματιών)
- Μορφωτικά-πολιτιστικά δίκτυα (Δίκτυο Πολιτισμού, Δίκτυο Επισημόνων)
- Επικοινωνιακά δίκτυα
- Δίκτυο Νεολαίας
- Δίκτυο Γυναικών.¹²

Τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας δεν είναι ακόμα ορατά. Ορατές, ωστόσο, είναι κάποιες δυσκολίες στη λειτουργία των δικτύων οι οποίες μάλλον οφείλονται στους ακόλουθους λόγους: πρώτον, το ΣΑΕ είναι ένας θεσμός του εθνικού κέντρου, εκπορεύεται από αυτό και λογοδοτεί σε αυτό. Με άλλα λόγια, η προσπάθεια δικτύωσης και διαδικτύωσης των Ελλήνων της διασποράς δεν γίνεται τόσο με δική τους πρωτοβουλία όσο με πρωτοβουλία του εθνικού κέντρου, πράγμα που παραπέμπει σε μια ασύμμετρη σχέση μεταξύ των δύο μερών· δεύτερον, η διαδικτύωση των δικτύων σε ένα υπερτοπικό (παγκόσμιο) διαδίκτυο το οποίο, στην ουσία, είναι το ίδιο το

ΣΑΕ, έχει ανάγκη μιας κοινής ιδεολογίας και στοχοθεσίας, ενός κοινού οράματος, το οποίο προς το παρόν δεν φαίνεται να είναι σαφές.

Το σκεπτικό ίδρυσης και η στοχοθεσία του ΣΑΕ προσδιορίζονται κυρίως από το εθνικό κέντρο, πράγμα που φαίνεται ότι δεν εμπνέει πλέον τις διασπορικές οργανώσεις, οι οποίες συγκροτούνται σε μεγάλο βαθμό από μέλη της δεύτερης και της τρίτης γενιάς. Μπορεί οι ελληνικές διασπορικές κοινότητες να μην έχουν ακόμη πλήρως αυτονομηθεί από το κέντρο και να μη λειτουργούν ως αυτόνομες οργανώσεις όπως τις θέλει η νέα προσέγγιση των 'διασπορικών σπουδών' (Κιτρόφφ 2002: 395-420 και 2004) όμως δεν λειτουργούν πλέον ούτε ως 'δορυφόροι', παθητικοί επομένως αποδέκτες των μηνυμάτων του κέντρου.

Αυτή η δεδομένη κατάσταση δεν αξιολογείται ως ορθή ή εσφαλμένη, καλή ή κακή, αλλά κατανοείται ως έκφραση μιας μεταβατικής κατάστασης στη σχέση μεταξύ κέντρου και διασποράς σε μια συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία. Θα πρέπει να γίνει κατανοητή ως έκφραση μιας διαδικασίας αναζήτησης νέων ρόλων, τόσο από πλευράς κέντρου όσο και από την πλευρά της διασποράς, κάτω από νέα δεδομένα, όπως είναι:

- η πλήρης ένταξη της Ελλάδας στον υπερεθνικό σχηματισμό της Ε.Ε.,
- οι μεταψυχροπολεμικές παγκόσμιες εξελίξεις,
- οι νέες τεχνολογίες που μειώνουν τις αποστάσεις, συντομεύουν τον χρόνο και διασφαλίζουν μια άμεση, ζωντανή επικοινωνία και αλληλοενημέρωση
- και, τέλος, η παγκοσμιοποίηση.

5. Αποστολή της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη διασπορά

Στο πλαίσιο αυτής της ιστορικής συγκυρίας, λοιπόν, καλείται και η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη διασπορά να παίξει τον δικό της ρόλο και να εκπληρώσει τη δική της αποστολή. Ο σκοπός της ελληνικής παιδείας στο εξωτερικό καθορίζεται, όπως ήδη αναφέρθηκε, στο πρώτο άρθρο του νόμου 2413/96. Ο σκοπός αυτός είναι, ωστόσο, ευρύς, πολυεπίπεδος και πολυπροοπτικός και έχει ανάγκη περαιτέρω οριοθετήσεων, εξειδικεύσεων και συγκεκριμενοποιήσεων.

Σύμφωνα με τη δική μας προσέγγιση, η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη διασπορά έχει διπλή αποστολή, *παιδαγωγική και κοινωνικοπολιτική*. Πρωτίστως, οφείλει να βοηθήσει τον νέο άνθρωπο να αναπτύξει όλες τις

δυνατότητές του και να αποκτήσει μια ταυτότητα που να συνάδει με τις πραγματικές, βιωματικές συνθήκες κοινωνικοποίησής του. Δεύτερον, η ελληνόγλωσση εκπαίδευση οφείλει να συμβάλλει στην αποσαφήνιση και στην οικοδόμηση μιας σχέσης των διασπορικών κοινοτήτων μεταξύ τους και με τη χώρα προέλευσης, την Ελλάδα, και σε έναν βαθμό και με τη χώρα διαμονής.

Το παιδαγωγικό σκέλος, παραπέμπει στην ανάλυση των συγκεκριμένων συνθηκών κοινωνικοποίησης του ατόμου, καθώς και στην ανάλυση των κοινωνικοπολιτισμικών προϋποθέσεων και των πτυχών της διαμορφούμενης εθνοπολιτισμικής του ταυτότητας. Το δεύτερο, το κοινωνικοπολιτικό σκέλος, παραπέμπει στο τρίπολο 'χώρα προέλευσης-διασπορά-χώρα διαμονής' και οδηγεί στην ένταξη της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης σε αυτή την τριγωνική σχέση.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να συζητήσουμε διεξοδικότερα αυτή τη διπλή στοχοθεσία από μια παιδαγωγική οπτική.

6. Εθνοπολιτισμική ταυτότητα (ελληνικότητα) στη διασπορά

Ο όρος εθνοπολιτισμική ταυτότητα αναφέρεται σε εκείνο το μέρος της ταυτότητας που συνδέεται με ή και συντίθεται από συγχρονικά και διαχρονικά στοιχεία που αφορούν την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό, ήθη και έθιμα, θεσμούς και παραδόσεις. Γι' αυτό και ως συνώνυμο του όρου εθνοπολιτισμική ταυτότητα χρησιμοποιείται ο όρος ελληνικότητα.

Η εθνοπολιτισμική ταυτότητα αποτελεί συνθετικό στοιχείο της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου, η οποία είναι ευρύτερη και καλύπτει και εκείνα τα κοινωνικοπολιτισμικά, οικονομικά, πολιτικά και λοιπά στοιχεία που αφορούν την κοινωνία της χώρας διαμονής.

Η ταυτότητα κάθε ατόμου, αλλά και κάθε ομάδας, συγκροτείται από συγχρονικά και διαχρονικά στοιχεία. Τα πρώτα είναι κατά κανόνα διαπιστώσιμα (γλώσσα, θρησκεία, ήθη και έθιμα, θεσμοί), ενώ τα δεύτερα μπορούν να αποτελούνται από συλλογικές μνήμες, μύθους, ιδεολογήματα, συμβολισμούς και εξιδανικεύσεις του απώτερου παρελθόντος.

6.1 Εκφάνσεις της ελληνικότητας στη διασπορά

Διερευνώντας την κοινωνικοποίηση των ατόμων ελληνικής καταγωγής στη διασπορά και, ειδικότερα, την εθνοπολιτισμική ταυτότητα ή ελληνικότητά τους, καταλήγει κανείς εύκολα στο συμπέρασμα ότι στην ελληνική διασπορά απαντώνται πολλές εκφάνσεις της ελληνικότητας, οι οποίες συναρτώνται με την εκάστοτε ιστορική εξέλιξη της διασποράς και τις εκάστοτε πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες διαβίωσης των μελών της.

Συγκεκριμένα, αυτό που αποκαλούμε ελληνικότητα στη διασπορά κινείται μεταξύ δύο πόλων. Στη μία περίπτωση, η ελληνικότητα δεν προσανατολίζεται απλώς στις ελλαδικές πολιτισμικές νόρμες, αλλά είναι και πολύ κοντά στην έκφραση της ελλαδικής ελληνικότητας, με την έννοια ότι διαθέτει συγχρονικά, διαπιστώσιμα στοιχεία (γλώσσα, θρησκεία, ιστορία, θεομοί, ήθη-έθιμα, παραδόσεις). Πρόκειται, δηλαδή, για μια εξωελλαδική και εν τούτοις ελλαδοκεντρικά προσανατολισμένη ελληνικότητα. Αυτή η έκφραση απαντάται κυρίως στη μεταναστευτική διασπορά και προπάντων στην Ευρώπη. Αυτή η εξωελλαδική και εντούτοις έντονα ελλαδοκεντρική ελληνικότητα απαντάται ιδιαίτερα στον χώρο της Γερμανίας, όπου λειτουργούν αμιγή ελληνικά σχολεία γύρω από τα οποία αναπτύσσονται 'παράλληλες κοινότητες'¹³ σχεδόν αποκομμένες από τη λοιπή παροικία και προπάντων από την κοινωνία υποδοχής. Για τα μέλη των κοινοτήτων που δημιουργούνται γύρω από τα αμιγή ελληνικά σχολεία, ελληνικότητα σημαίνει: ελληνικό διαβατήριο, κατοχή και χρήση της ελληνικής, στενές επαφές με την Ελλάδα, εμμονή στην ελληνική και χριστιανική κληρονομιά.

Στον αντίποδα απαντάται μια άλλη έκφραση της ελληνικότητας, η οποία εμφανίζεται απλώς ως πεποίθηση, ως πίστη στην καταγωγή, ως ιδεολόγημα, ως συναισθηματικός δεσμός με ό,τι είναι ελληνικό, χωρίς όμως να συνοδεύεται από συγχρονικά, διαπιστώσιμα στοιχεία. Αυτή η έκφραση της ελληνικότητας, η οποία απαντάται κυρίως στην ιστορική διασπορά αλλά και στη μεταναστευτική διασπορά με μακρά ιστορία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως 'συμβολική ελληνικότητα'. Σε αντίθεση προς την εξωελλαδική ελλαδοπροσανατολισμένη ελληνικότητα, η συμβολική ελληνικότητα εμφανίζεται ως πίστη στην καταγωγή, ως μια δέσμη πεποιθήσεων και συναισθηματικών φορτίσεων, ως ιδεολόγημα, ως μύθος, χωρίς να συνοδεύεται από συγχρονικά διαπιστώσιμα στοιχεία, αλλά στην καλύτερη των περιπτώσεων

από κάποια ελληνογενή πολιτισμικά και γλωσσικά ψήγματα. Όπως προκύπτει από έρευνες που έγιναν στο πλαίσιο του προγράμματος *Παιδεία Ομογενών*,¹⁴ σε αυτή την έκφραση της ελληνικότητας η κατοχή και χρήση της ελληνικής καθώς και άλλα πραγματολογικά, διαπιστώσιμα στοιχεία δεν είναι απαραίτητα για τον αυτοπροσδιορισμό του ατόμου ως Έλληνα.

Ανάμεσα στην ελλαδοκεντρική και στη συμβολική ελληνικότητα εμφανίζονται άλλες εκφάνσεις, όπως για παράδειγμα εκείνη όπου η εθνοπολιτισμική ταυτότητα θεωρείται ως στοιχείο εμπλουτισμού της πολυεπίπεδης ταυτότητας του ατόμου. Αυτή η μορφή προβολής της ελληνικότητας φαίνεται να είναι προσφιλής ιδιαίτερα στις κοινωνίες του δυτικού πολιτισμού.¹⁵

Επειδή ενδέχεται να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η 'συμβολική ελληνικότητα' είναι κενή περιεχομένου, επιχειρείται παρακάτω μια αποσαφήνιση του όρου, σε επίπεδο περιεχομένου. Και επειδή, από την άλλη, η 'συμβολική ελληνικότητα', με την έννοια της 'πίστης στην καταγωγή' και της 'συναισθηματικής σχέσης' με τον τόπο καταγωγής, χρησιμοποιείται από το άτομο για να αυτοπροσδιοριστεί και για να προσδιορίσει τη σχέση του με την αρχική 'κοιτίδα' και με την παροικία του, αλλά και με τους εθνοπολιτισμικούς Άλλους, επιχειρείται μια αποσαφήνιση του όρου και σε επίπεδο σχέσης ή, αλλιώς, σε επίπεδο διαδικασίας 'αυτοτοποθέτησής' του ατόμου σε σχέση με μία ή περισσότερες ομάδες αναφοράς.

α) Ανάλυση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας σε επίπεδο σχέσης/διαδικασίας

Η εθνοπολιτισμική ταυτότητα, ως συστατικό στοιχείο της κοινωνικής ταυτότητας, χρησιμεύει ως εργαλείο για τον προσδιορισμό της δράσης του ατόμου στον κοινωνικοπολιτισμικό του περίγυρο, για τον καθορισμό της σχέσης του με μία ή περισσότερες ομάδες αναφοράς και συνακόλουθα για τον αυτοπροσδιορισμό του. Όπως προκύπτει από τις μελέτες που έχουν εκπονηθεί στα πλαίσια του έργου *Παιδεία Ομογενών* (Δαμανάκης 2000: 389-417 και 2007, Γκότοβος 2004: 50-74), αλλά και από τη σχετική βιβλιογραφία, ο αυτοπροσδιορισμός των ομογενών, όπως και κάθε διασπορικής εθνοτικής ομάδας, και η διαμόρφωση της ταυτότητάς τους δεν συντελούνται σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό κενό αλλά πάντοτε σε σχέση με:

- τους αλλοεθνείς του περίγυρού τους,
- τους ομοεθνείς της παροικίας τους και

- το εθνικό κέντρο.

Οι κατηγορίες βάσει των οποίων αυτοπροσδιορίζεται το άτομο ή η ομάδα μπορεί να είναι ‘υπαρκτές’ ή ‘υποτιθέμενες’. Ο Έλληνας της ιστορικής διασποράς, αλλά και της μεταναστευτικής με μακρά ιστορική πορεία, δεν χρειάζεται κατ’ ανάγκη συγχρονικά, διαπιστώσιμα ελληνογενή στοιχεία για να αυτοπροσδιοριστεί ως Έλληνας, ή ακριβέστερα και ως Έλληνας. Προς τον σκοπό αυτό του αρκούν τα σύμβολα και οι συμβολισμοί που έχει εσωτερικεύσει στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησής του, στην οικογένειά του και στην παροικία του. Του αρκούν οι μύθοι και οι προφορικές παραδόσεις –αρκετές φορές σε άλλη από την ελληνική γλώσσα– για να αναπτύξει ένα αυτοσυναίσθημα και μια αυτοαντίληψη που του επιτρέπουν τον αυτοπροσδιορισμό του ως Έλληνα ή και ως Έλληνα.

Η πίστη στην καταγωγή, οι πεποιθήσεις, τα σύμβολα και οι συμβολισμοί δεν είναι ποσοτικά μεγέθη, αλλά έχουν ποιοτικά χαρακτηριστικά και είναι πολύ ισχυρά προσδιοριστικά στοιχεία του αυτοπροσδιορισμού και της ταυτότητας. Με άλλα λόγια, η ελληνικότητα, με την έννοια της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, μπορεί να βασιστεί σε σύμβολα και συμβολισμούς. Με αυτή την έννοια μπορεί να ονομασθεί ‘συμβολική ελληνικότητα’, ή γενικότερα ‘συμβολική εθνοτικότητα’.

Το πρώτο που σημαίνει η συμβολική εθνοτικότητα είναι το ‘ανήκναι’ σε μια συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα. Από την άλλη πλευρά, όμως, για να έχει αυτή νόημα για το άτομο, πρέπει να αναγνωριστεί και από τους ‘άλλους’, δηλαδή, τους ομοεθνείς της παροικίας, τους αλλοεθνείς του ευρύτερου περιγύρου και τα μέλη του εθνικού κέντρου. Και, φυσικά, μια τέτοια αναγνώριση¹⁶ συντελείται βάσει κάποιων ιδιοτήτων, κάποιων χαρακτηριστικών, κοντολογίς βάσει κάποιων ειδών περιεχομένου της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας.

β) Ανάλυση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας σε επίπεδο περιεχομένου

Πριν από το δύσκολο εγχείρημα ανάλυσης του περιεχομένου της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των Ελλήνων της διασποράς, και συγκεκριμένα του περιεχομένου της *συμβολικής ελληνικότητας*, κρίνονται αναγκαίες οι ακόλουθες επισημάνσεις:

- Η προσπάθεια ανάλυσης και κατανόησης του περιεχομένου της ταυτότητας του ατόμου ή της ομάδας έχει νόημα και νομομοποιείται από παι-

δαγωγικής πλευράς, δεδομένου ότι στο πλαίσιο της παιδευτικής και εκπαιδευτικής διαδικασίας προσφέρονται/ μεταδίδονται στο άτομο συγκεκριμένα είδη περιεχομένου. Η γνώση, για παράδειγμα, του βαθμού επικοινωνιακής και γλωσσικής επάρκειας του μαθητή είναι βασική προϋπόθεση για τη χρήση του κατάλληλου γλωσσικού υλικού και την οργάνωση της διδασκαλίας.

- Η εξέταση του ελληνογενούς περιεχομένου της ταυτότητας των ελληνοπαίδων της διασποράς σε σύγκριση με τον ελλαδικό πολιτισμό οδηγεί αν όχι στο συμπέρασμα, τουλάχιστον στην εντύπωση, ότι τα Ελληνόπουλα της διασποράς παρουσιάζουν γνωστικά ελλείμματα σε σύγκριση με εκείνα της Ελλάδας. Ένα τέτοιο συμπέρασμα, όμως, είναι άκρως εθνοκεντρικό και λανθασμένο, δεδομένου ότι τα γνωστικά περιεχόμενα των ελληνοπαίδων της διασποράς δεν πρέπει να αναφέρονται κατ' ανάγκη στην ελληνική γλώσσα και στον πολιτισμό.
- Επομένως, μια προσέγγιση του περιεχομένου της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας σε συνάρτηση και με σημείο αναφοράς και σύγκρισης τον ελλαδικό πολιτισμό δεν έχει νόημα. Μια τέτοια προσέγγιση έχει νόημα, μόνο εφόσον αυτή επιχειρείται μέσα από το ίδιο το άτομο, την ίδια την παροικία, την ιστορική πορεία και εξέλιξη της εκάστοτε ιστορικής ή μεταναστευτικής διασποράς.
- Ας επισημανθεί, τέλος, ότι περιεχόμενο στην ελληνικότητά τους δίδουν οι ίδιοι οι ομογενείς, όταν κληθούν ή αναγκασθούν να την υπερασπισθούν και να την προβάλουν προς τα έξω. Αυτό που κάνει ο ερευνητής είναι, ουσιαστικά, η μελέτη αυτής της προβολής.

Σύμφωνα με τις μέχρι τώρα παρατηρήσεις και εμπειρίες με ομογενείς εκπαιδευτικούς και μαθητές, αυτά τα είδη περιεχομένου καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα, το οποίο ξεκινά από συγχρονικά διαπιστώσιμα γνωστικά στοιχεία (όπως γλώσσα, γνώση της ελληνικής ιστορίας και παράδοσης, γνώση της σύγχρονης Ελλάδας κ.λπ.) και καταλήγει σε μύθους, ιδεολογήματα, πεποιθήσεις συναισθηματικές φορτίσεις, κοντολογίς σε ένα 'πολιτισμικό ελάχιστο'.

Αναλύοντας κανείς το περιεχόμενο αυτού του πολιτισμικού ελάχιστου, έτσι όπως αυτό αναδύεται από τον λόγο και τη συμπεριφορά των ίδιων των ομογενών, διαπιστώνει ότι τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι συναισθηματικά και συμβολικά. Βέβαια, υπάρχει και η γνωστική διάσταση η

οποία, όμως, δεν είναι πάντοτε συνειδητή στους φορείς του. Ο αυτοπροσδιορισμός, για παράδειγμα, των τουρκόφωνων ελληνικών πληθυσμών στα χωριά της Τσάκας στη Γεωργία ή των ταταρόφωνων ελληνικών πληθυσμών στα χωριά της Μαριούπολης στην Ουκρανία, ως Ελλήνων, δεν είναι αυθαίρετος, αλλά έχει ιστορική βάση, δεδομένου ότι είναι γνωστή η ιστορική πορεία αυτών των πληθυσμών.¹⁷ Η 'ιστορικότητα' είναι το γνωστικό στοιχείο του πολιτισμικού ελάχιστου, το οποίο όμως δεν είναι κατ' ανάγκη συνειδητό, τουλάχιστον στις νεότερες γενιές των ομογενών, όπως έχει διαπιστωθεί στο πλαίσιο παρατηρήσεων και μικροερευνών σε ομογενείς μαθητές που συμμετέχουν στα εκπαιδευτικά προγράμματα του έργου *Παιδεία Ομογενών*.

Στη μακρόχρονη ιστορική πορεία της διασποράς υποχωρούν ή και χάνονται αρκετά συνθετικά στοιχεία της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, όχι όμως και το συναίσθημα, η πίστη στην καταγωγή, η προφορική παράδοση. Όλα αυτά συγκροτούν το περιεχόμενο της συμβολικής εθνοτικότητας. Ένα περιεχόμενο συναισθηματικό με ποιοτικά και όχι ποσοτικά, μετρήσιμα χαρακτηριστικά. Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι το πολιτισμικό ελάχιστο, ως στοιχείο αυτοπροσδιορισμού και αυτοαντίληψης, διαφοροποιεί τον φορέα του από έναν τρίτο που είναι, για παράδειγμα, γνώστης της ελληνικής γλώσσας, της ιστορίας και του πολιτισμού, αλλά δεν αυτοπροσδιορίζεται ως Έλληνας. Με αυτή την έννοια, το πολιτισμικό ελάχιστο και η συμβολική εθνοτικότητα που στηρίζεται σε αυτό μπορούν μεν να λειτουργήσουν ως εργαλεία ποιοτικής ανάλυσης, δεν προσφέρονται όμως για ποσοτικές μετρήσεις.¹⁸

Τέλος, ας υπογραμμισθεί ότι το πολιτισμικό ελάχιστο είναι προϊόν μιας ιστορικής εξέλιξης και ως τέτοιο φαίνεται να διαθέτει κοινωνικοποιητική δύναμη και να επηρεάζει τη διαμόρφωση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας. Επειδή πληροί τον όρο της 'ιστορικότητας', μπορεί να λειτουργήσει νομιμοποιητικά για τη διαδικασία αυτοπροσδιορισμού του ατόμου και, κατά συνέπεια, και ως τεκμήριο αναγνώρισης αυτής της διαδικασίας από τον άλλο. Από την άλλη πλευρά, επειδή διαθέτει κοινωνικοποιητική δύναμη είναι παιδευτικά και εκπαιδευτικά αξιοποιήσιμο.

6.2. Όρια και αντοχές της συμβολικής εθνοτικότητας

Η συμβολική εθνοτικότητα (ελληνικότητα) είναι λειτουργική στη διασπορά και χρήσιμη τόσο για τον ατομικό όσο και για το συλλογικό αυτοπροσδιορισμό. Ως προϊόν μυθοποιήσεων και εξιδανικεύσεων του απώτερου ιστορικού και πολιτισμικού παρελθόντος δεν αποκλείεται μάλιστα να συμβαδίζει με την εικόνα που έχουν οι άλλοι, στις χώρες διαμονής, για την Ελλάδα, την οποία συχνά τη βλέπουν με τις διόπτρες του κλασικού αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Σε μια τέτοια περίπτωση, η συμβολική ελληνικότητα συνάδει με τα λοιπά συνθετικά στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας και είναι λειτουργική.

Πρόβλημα μπορεί να προκύψει –και προκύπτει– όταν ο φορέας της συμβολικής ελληνικότητας έρθει αντιμέτωπος με την ελληνικότητα, όπως αυτή εκφράζεται στον ελλαδικό χώρο. Ιδιαίτερα σε περίπτωση ‘παλιννόστησης’ στην Ελλάδα, υπάρχει ο κίνδυνος κατάρρευσης της συμβολικής ελληνικότητας, και αυτό επειδή το άτομο έρχεται πλέον αντιμέτωπο με μια πραγματικότητα με συγκεκριμένα περιεχόμενα, συγκεκριμένους κανόνες και συγκεκριμένες κυρώσεις. Και ακριβώς σε αυτή την αντιφατική κατάσταση πρέπει να αναζητηθεί η σχολική αποτυχία των παλιννοστούντων μαθητών.

Στην αντιφατική κατάσταση που προκύπτει μεταξύ μύθου και πραγματικότητας μπορεί να βρεθεί ο μαθητής όχι μόνο σε περίπτωση ‘παλιννόστησης’ στην Ελλάδα, αλλά και όσο διαμένει στο εξωτερικό, εφόσον το περιεχόμενο διδασκαλίας του αποτελείται αποκλειστικά από συγχρονικά ελλαδικά κοινωνικο- και ιστορικο-πολιτισμικά στοιχεία. Βέβαια, όσο ο μαθητής διαμένει στο εξωτερικό έχει τη δυνατότητα να απαλλαγεί από αυτή την αντιφατική κατάσταση αποχωρώντας από τα Τμήματα (Σχολεία) Ελληνόγλωσσας Εκπαίδευσης, φαινόμενο σύνθετο στα απογευματινά και σαββατιάτικα Τμήματα Διδασκαλίας της Ελληνικής.

Από τα παραπάνω προκύπτει αβίαστα το παιδαγωγικό συμπέρασμα, ότι προκειμένου να αντέχει η εθνοπολιτισμική ταυτότητα και σε περιβάλλοντα εκτός οικογένειας και παροικίας, θα πρέπει να εμπλουτιστεί με συγχρονικά γλωσσικά, κοινωνικά και ιστορικο-πολιτισμικά στοιχεία. Ως αφετηρία της διαδικασίας αυτού του εμπλουτισμού μπορεί να λειτουργήσουν το πολιτισμικό ελάχιστο και η συμβολική ελληνικότητα που στηρίζεται σε

αυτό, γιατί αυτά συνοδεύονται από μια θετική στάση και από μια συναισθηματική σχέση του ατόμου με ό,τι είναι ελληνικό.

6.3. Εκφάνσεις της ελληνικότητας και η μεταξύ τους σχέση ή από τον ελλαδοκεντρισμό στην ‘ενδοελληνική διαπολιτισμικότητα’

Συνοψίζοντας και σχηματοποιώντας τις παραπάνω αναλύσεις καταλήγει κανείς σε τουλάχιστον τρεις εκφάνσεις της ελληνικότητας:

- α) στην ελληνικότητα, όπως αυτή εκφράζεται στην Ελλάδα από τις εκάστοτε ισχυρές ομάδες,
- β) σε μια εξωελλαδική και εντούτοις έντονα ελλαδοκεντρική ελληνικότητα και
- γ) στην εξωελλαδική συμβολική ελληνικότητα.

Εύκολα μπορεί κανείς να φανταστεί και ενδιάμεσες εκφάνσεις (π.χ. μια εξωελλαδική ελληνοκεντρική και όχι ελλαδοκεντρική ελληνικότητα), δεδομένου ότι ο πολιτισμός και η ταυτότητα δεν είναι στατικά, αλλά δυναμικά μεγέθη.

Οι πολιτικές, πολιτισμικές, εκπαιδευτικές και λοιπές προεκτάσεις και συνέπειες αυτής της κατάστασης γίνονται ορατές, όταν τεθεί το ερώτημα αναφορικά με τη σχέση μεταξύ των διαφόρων εκφάνσεων της ελληνικότητας ή, αλλιώς, μεταξύ των πολλαπλών ελληνικών ταυτοτήτων.

Αν δεν θέλει κανείς να δεχτεί και να προωθήσει την ελλαδική πολιτισμική νόρμα ως τη μόνη έγκυρη –δηλαδή αν δεν θέλει μια μονόδρομη και παρεμβατική¹⁹, αλλά μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ κέντρου και διασποράς, μια ‘έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού’, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 108 του ελληνικού Συντάγματος, τότε οδηγείται αναπόφευκτα σε μια διαδικασία συνάντησης και αλληλεπίδρασης των διαφόρων εκφάνσεων της ελληνικότητας.

Η διαδικασία αυτή συμπυκνώνεται στον όρο ‘ενδοελληνική διαπολιτισμικότητα’. Συγκεκριμένα, με τον όρο αυτόν νοείται η δυναμική διαδικασία συνάντησης, αλληλεπίδρασης και αλληλοεμπλουτισμού των πολλαπλών εκφάνσεων της ελληνικότητας ή, αλλιώς, των πολλαπλών ελληνικών ταυτοτήτων.

Η ενδοελληνική συνάντηση, αλληλεπίδραση και αλληλοεμπλουτισμός μπορεί να συμβούν με πολλούς τρόπους. Ένας από αυτούς είναι τα προ-

γράμματα επιμόρφωσης των ομογενών εκπαιδευτικών και τα εκπαιδευτικά προγράμματα για τους ομογενείς μαθητές. Ένας άλλος δρόμος περνά μέσα από τα προγράμματα σπουδών και το εκπαιδευτικό υλικό. Μια συγκεκριμενοποίηση της ενδοελληνικής συνάντησης και αλληλεπίδρασης αποτελούν επίσης οι διαδικασίες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού και τα δίκτυα του, στα οποία έγινε ήδη αναφορά (βλ. 3.2 παραπάνω).

Αναγκαία προϋπόθεση για την υλοποίηση της διαδικασίας της ενδοελληνικής πολιτισμικής συνάντησης, αλληλεπίδρασης και αλληλοεμπλουτισμού είναι η αμφίδρομη και ισότιμη σχέση μεταξύ των αλληλεπιδρώντων μερών. Το κρίσιμο σημείο, επομένως, είναι η σχέση μεταξύ κέντρου και διασποράς.

7. Επανεξέταση της σχέσης κέντρου-διασποράς: από το 'πολιτισμικό ελάχιστο' και το 'διασπορικό έλλειμμα ενημέρωσης' στον 'πολιτισμικό αλληλοεμπλουτισμό'

Αν και είναι προφανές, υπογραμμίζεται άλλη μία φορά ότι το ελάχιστο κοινό συνδυαστικό στοιχείο μεταξύ των πολλαπλών εκφάνσεων της ελληνικότητας είναι το *πολιτισμικό ελάχιστο*, ο αυτοπροσδιορισμός που στηρίζεται σε αυτό και η συνακόλουθη *συμβολική εθνοτικότητα*.

Αν, επομένως, τίθεται θέμα διεύρυνσης της κοινής βάσης των πολλαπλών ελληνικών ταυτοτήτων, τότε θα πρέπει να εμπλουτισθεί το πολιτισμικό ελάχιστο με συγχρονικά στοιχεία και ιδιαίτερα με γλώσσα. Για την επίτευξη αυτού του στόχου προσφέρεται ως πλαίσιο η διαδικασία της ενδοελληνικής διαπολιτισμικότητας, η οποία μπορεί να λειτουργήσει και ως εκπαιδευτική διαδικασία, και μάλιστα στη λογική του 'πολιτισμικού εμπλουτισμού'.²⁰

Η προσπάθεια εμπλουτισμού του πολιτισμικού ελάχιστου με συγχρονικά γλωσσικά και πολιτισμικά στοιχεία, κυρίως από την Ελλάδα, θα μπορούσε, βέβαια, να οδηγήσει στην παραδοχή, ότι το πολιτισμικό ελάχιστο ισοδυναμεί με 'πολιτισμικό έλλειμμα' των ομογενών, το οποίο πρέπει να αντισταθμιστεί. Μια τέτοια παραδοχή, όμως, δεν ευσταθεί, γιατί οι ομογενείς δεν στερούνται πολιτισμού. Απλώς έχουν αναπτύξει έναν 'διαφορετικό' πολιτισμό ο οποίος, πέρα από τα ελληνογενή πολιτισμικά στοιχεία, εμπεριέχει και στοιχεία ή, ακριβέστερα, εμπεριέχει κυρίως στοιχεία από τον πολιτισμό ή τους πολιτισμούς της χώρας διαμονής.

Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε βεβαίως να διατυπωθεί και το αντίθετο επιχείρημα, ότι, δηλαδή, στο 'γνωστικό έλλειμμα' των ομογενών σχετικά με τη σύγχρονη Ελλάδα, τους ελλαδίτες Έλληνες και τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, αντιστοιχεί ένα 'γνωστικό έλλειμμα' των ελλαδιτών Ελλήνων σχετικά με τους ομογενείς. Και πράγματι υπάρχει ένα 'διαπορικό έλλειμμα ενημέρωσης' στην Ελλάδα. Οι ελλαδίτες μαθητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για παράδειγμα, διδάσκονται ελάχιστα έως μηδενικά στοιχεία για τη σύγχρονη ελληνική διασπορά.

Από μια πρώτη σύγκριση του 'πολιτισμικού ελάχιστου' με το 'διαπορικό έλλειμμα ενημέρωσης' προκύπτει ότι το πρώτο είναι αποτέλεσμα μιας σταδιακής και ιστορικά προσδιορισμένης υποχώρησης της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού στη διασπορά, και με αυτή την έννοια δεν πρόκειται περί 'ελλείμματος', αλλά περί 'υπολοίπου'. Αντίθετα, το 'διαπορικό έλλειμμα ενημέρωσης' οφείλεται πράγματι σε μια ελλειμματική ενημέρωση των Ελλαδιτών σε θέματα της Διασποράς.

Γεγονός πάντως είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις μπορεί να τεθεί θέμα αντιστάθμισης και εμπλουτισμού με γνωστικά στοιχεία που λείπουν. Στην περίπτωση της ταυτότητας που στηρίζεται στο πολιτισμικό ελάχιστο τίθεται θέμα αντιστάθμισης και με συγχρονικά γνωστικά στοιχεία, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η αλληλεπίδραση και επικοινωνία της με τις λοιπές εκφάνσεις της ελληνικότητας. Στην περίπτωση της ελλαδικής ελληνικότητας τίθεται θέμα αντιστάθμισης με γνωστικά στοιχεία από τη διασπορά, ώστε αυτή να μπορέσει να υπερβεί τα όρια του ελλαδοκεντρισμού και να καταστεί δυνατή η αλληλεπίδραση και η επικοινωνία με τις λοιπές εκφάνσεις της ελληνικότητας.

Ζήτημα λήψης αντισταθμιστικών μέτρων τίθεται, λοιπόν, και για τις δύο πλευρές, και για το κέντρο και για τη διασπορά. Μια αντιστάθμιση, όμως, και προς τις δύο κατευθύνσεις ισοδυναμεί με αλληλοεμπλουτισμό. Πολιτισμικός αλληλοεμπλουτισμός σημαίνει ότι, όπως εμπλουτίζονται οι ομογενείς μαθητές με ιστορικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, γλωσσικά στοιχεία που αντλούνται από την Ελλάδα, έτσι μπορούν να εμπλουτιστούν και οι ελλαδίτες με ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά στοιχεία που αντλούνται από τις ελληνικές παροικίες της διασποράς.

Με βάση τις παραπάνω αναλύσεις και θεωρώντας κανείς συνολικά την ελλαδική και τη διασπορική παιδεία και εκπαίδευση θα μπορούσε να διατυπωθεί το ακόλουθο παιδαγωγικό και εκπαιδευτικο-πολιτικό πρόταγμα.

Η σύγχρονη ελληνική οικονομική παιδεία οφείλει:

με αφετηρία

α) τις πολλαπλές ελληνικές ταυτότητες με περιορισμένη κοινή γνωστική βάση και β) το διαμορφούμενο παγκόσμιο οικονομικοπολιτικό, πολιτισμικό και γλωσσικό περιβάλλον,

μέσω της διαδικασίας

της ενδοελληνικής πολιτισμικής συνάντησης, αλληλεπίδρασης και αλληλοεμπλουτισμού,

να συμβάλλει

α) στη διαμόρφωση εμπλουτισμένων και με διευρυμένη κοινή βάση ελληνικών ταυτοτήτων, β) στον προσδιορισμό του ρόλου των απανταχού Ελλήνων στο διαμορφούμενο νέο παγκόσμιο οικονομικοπολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον και γ) στην ανάπτυξη και προώθηση της ελληνικής γλώσσας και μέσω αυτής του ελληνικού πολιτισμού σε υπερεθνικό περιβάλλον.²¹

Σύμφωνα με το παραπάνω παιδαγωγικό αλλά και πολιτικό πρόταγμα το ζητούμενο είναι η δρομολόγηση ενός αμφίδρομου πολιτισμικού εμπλουτισμού, έτσι ώστε να διατηρηθούν μεν οι πολλαπλές εκφάνσεις της ελληνικότητας, αλλά να διευρυνθεί συγχρόνως η κοινή τους βάση, μέσα από τον εμπλουτισμό τους κυρίως με γνωστικά, αλλά και με συμβολικά στοιχεία.

Είναι προφανές ότι μια τέτοια προσέγγιση δεν περιορίζει αυτό που συμβατικά αποκαλούμε ελληνισμό και ελληνικότητα στα ελλαδικά σύνορα, αλλά τα τοποθετεί εκεί όπου πράγματι εμφανίζονται, και τα εξετάζει έτσι όπως αυτά είναι και όπως αυτά διασυνδέονται με τις γλώσσες, τους πολιτισμούς και την ιστορία των χωρών διαμονής. Τα εξετάζει, δηλαδή, σε ένα υπερεθνικό και διαπολιτισμικό πλαίσιο.

Επίσης, μια τέτοια πολνεστιακή προσέγγιση δεν οδηγεί σε ομογενοποιήσεις, αλλά αφήνει ελεύθερο πεδίο για τη διαμόρφωση και διατήρηση πολλαπλών ταυτοτήτων, των οποίων, ωστόσο, η κοινή βάση διατηρείται ή και διευρύνεται μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση και τον αλληλοεμπλουτισμό τους.

Με αυτή την έννοια, λοιπόν, η ενδοελληνική διαπολιτισμικότητα είναι μια δυναμική διαδικασία, είναι μια συνεχής *διαλογική σχέση* μεταξύ των Ελλήνων της διασποράς μεταξύ τους και με το μητροπολιτικό κέντρο, την Ελλάδα. Και μια τέτοια διαδικασία είναι σήμερα αναγκαία, δεδομένου ότι το μέλλον των λαών δεν φαίνεται να διαδραματίζεται και να εξαντλείται πλέον στο πλαίσιο μιας εθνικής επικράτειας, αλλά στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας, πολυσύνθετης ‘κοινωνίας’.

Αυτή η για πολλούς λαούς νέα κατάσταση, για τους Έλληνες δεν είναι νέα, γιατί ο ελληνισμός ήταν πάντα παγκοσμιοποιημένος. Απλώς αυτό ξεχάστηκε μετά την ίδρυση και εδραίωση του νεοελληνικού κράτους και, ιδιαίτερα, μετά την κατάρρευση του ‘μειζονος ελληνισμού’, την ανταλλαγή των πληθυσμών, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και τη συνακόλουθη ομογενοποίηση του ελλαδικού ελληνισμού.

Όταν, κυρίως μετά την πτώση της χούντας, το κέντρο ανακάλυψε τη διασπορά του, την αντιμετώπισε στη βάση μιας ‘προνοιακής’ λογικής. ‘Το κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με την μητέρα Πατρίδα’, σύμφωνα με το άρθρο 108, παράγραφος 1, του Συντάγματος του 1975. Έκτοτε έχουν μεσολαβήσει πολλές παγκόσμιες, ευρωπαϊκές και ελληνικές εξελίξεις. Ο ‘απόδημος ελληνισμός’ έχει μεν ανάγκη μιας πολιτιστικής υποστήριξης όχι όμως και μιας συνολικής μέριμνας, όπως επιτάσσει το σύνταγμα του 1975. Αντίθετα, ο απόδημος ελληνισμός μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να μεριμνήσει με τη σειρά του για το Κέντρο.

Στο πλαίσιο των μεταψυχροπολεμικών εξελίξεων αναδείχθηκε ο παραμελημένος ‘ιστορικός ελληνισμός’ της διασποράς, ο οποίος χρειάζεται σε αυτή την ιστορική φάση υποστήριξη όχι όμως στο πνεύμα της φιλανθρωπίας, αλλά στο πλαίσιο μιας συνολικής θεώρησης της σχέσης των Ελλήνων της διασποράς μεταξύ τους και με το κέντρο.

Το ζητούμενο είναι μια νέα οικουμενικότητα. Και στην παρούσα ιστορική συγκυρία η διαμόρφωση αυτής της νέας οικουμενικότητας φαίνεται να περνά μέσα από τη διαδικασία της ενδοελληνικής συνάντησης, αλληλεπίδρασης και αλληλοεμπλουτισμού. Αυτή η διαδικασία επιτρέπει, στον βαθμό που λειτουργεί σε μια βάση αμοιβαιότητας και ισοτιμίας, την έκφραση των απανταχού Ελλήνων. Επιτρέπει πολλές αφηγήσεις περί ελληνικότητας και ανοίγει προοπτικές για νέες συνθέσεις και για επαναπροσδιο-

ρισμό του ρόλου και της δράσης του ελληνισμού στο διαμορφούμενο νέο παγκόσμιο περιβάλλον. Η οικουμενικότητα που προκύπτει μέσα από την παραπάνω διαδικασία είναι σε μεγάλο βαθμό απαλλαγμένη από εθνοκεντρικά στοιχεία και δεν μπορεί να στιγματισθεί ως 'πανελληνισμός', γιατί οι πολιτισμοί των Ελλήνων της διασποράς είναι από χέρι ένα διαπολιτισμικό προϊόν, που προκύπτει κάθε φορά από τη συνάντηση και αλληλεπίδραση εκφάνσεων του ελληνικού πολιτισμού με εκφάνσεις του πολιτισμού των χωρών διαμονής.

Συμπερασματικά μπορεί να υποστηριχθεί ότι η σχέση που διαμορφώνεται μέσα από την ενδοελληνική συνάντηση, αλληλεπίδραση και αλληλοεμπλουτισμό μεταξύ των ελληνικών διασπορικών κοινοτήτων μεταξύ τους και με το κέντρο δεν εντάσσεται ούτε στη λογική του *κέντρου-περιφέρειας* ή αλλιώς του *πλανήτη και των δορυφόρων* του, αλλά ούτε και στη λογική των *αυτόνομων περιπτώσεων διασποράς*.

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει εξελίξεις σαν αυτές που περιγράφει ο Κιτρόεφ στις ΗΠΑ (βλ. Κιτρόεφ 2002 και 2004). Σε αυτή την ιστορική συγκυρία φαίνεται να υπάρχουν δύο τάσεις, αυτή της αυτονόμησης των διασπορικών κοινοτήτων και εκείνη της διαδικτύωσής τους. Σύμφωνα με τη συσσωρευμένη εμπειρία μας, κυρίως στο πλαίσιο του έργου *Παιδεία Ομογενών*, οι ελληνικές διασπορικές κοινότητες δεν αποτελούν αυτόνομες και μεταξύ τους ανεξάρτητες οντότητες, αλλά τείνουν να αποτελέσουν από κοινού με την Ελλάδα ένα δίκτυο στο παγκόσμιο πολιτικοοικονομικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι. Με άλλα λόγια, Ελλάδα και διασπορικές κοινότητες τείνουν να συγκροτήσουν ένα υπερεθνικό δίκτυο, το οποίο δεν θα διαθέτει μόνο κοινά πολιτισμικά και ιδεολογικά στοιχεία αλλά, σε αντίθεση με το παρελθόν, μπορεί να αποκτήσει και κοινούς υλικούς (οικονομικούς) πυλώνες στο διαμορφούμενο παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον.

Το διαμορφούμενο δίκτυο των απανταχού Ελλήνων δεν είναι αποκομμένο, αλλά ενταγμένο στον παγκόσμιο πολιτικοοικονομικό και πολιτισμικό ιστό, δεδομένου ότι οι διασπορικές κοινότητες, με ελάχιστες εξαιρέσεις, είναι ήδη ενσωματωμένες στο πολιτικοοικονομικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι των χωρών διαμονής τους.

Από την άλλη, μια διαδικτύωση των απανταχού Ελλήνων δεν ισοδυναμεί με έναν νεοεθνικισμό ή πανελληνισμό, αλλά φέρει διαπολιτισμικά χα-

ρακτηριστικά, δεδομένου ότι ο πολιτισμός των Ελλήνων της διασποράς είναι εκ των πραγμάτων προϊόν συνάντησης και αλληλεπίδρασης διαφορετικών πολιτισμών.

Σημειώσεις

1. Ο Χασιώτης, για παράδειγμα, γράφει στο *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς*: 'Με τον όρο Διασπορά [...] χαρακτηρίζεται γενικά το τμήμα εκείνο του ελληνικού λαού το οποίο, παρόλο που εκπατρίστηκε για διάφορους λόγους και εγκαταστάθηκε, έστω και με τη σχετική μόνο μονομότητα, σε χώρες ή περιοχές εκτός του εθνικού χώρου, εξακολούθησε να συντηρεί με ποικίλους τρόπους τους υλικούς, τους πολιτισμικούς ή έστω τους συναισθηματικούς του δεσμούς με τη γενέτειρα και τη χώρα της άμεσης ή παλιότερης καταγωγής του'.

2. Ο παραπάνω ορισμός αποτελεί διαφοροποίηση και εμπλουτισμό του ορισμού του Hettlage (1991).

3. Σχετικά με αυτή την τριπολική σχέση, βλ. Hettlage 1991: 6 κ.ε. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά των διασπορικών κοινοτήτων και τη σχέση τους με τον τόπο προέλευσης (την πατρίδα, την κοιτίδα) βλ., επίσης, τις σχετικές αναλύσεις του Cohen 2003: 315 κ.ε.

4. Το δίλημμα της 'διπλής αφοσίωσης' [double loyalty] προκύπτει σε περιόδους κρίσης μεταξύ των δύο κρατών ή μεταξύ της παροικίας και της χώρας διαμονής, οπότε τα μέλη της παροικίας πιέζονται άμεσα ή έμμεσα να ταχθούν υπέρ της μιας ή της άλλης πλευράς.

5. Για τον απόδημο ελληνισμό της 'μαύρης' Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής, βλ., αντίστοιχα, Μαρκάκης 1998 και Τάμης 2004.

6. Σχετικά με αυτούς τους όρους, βλ. επίσης Χασιώτης 1993: 15 κ.ε και Δαμανάκης 2003: κεφ. 7.

7. Αυτή η διαδικασία των 'απανταχού Κρητών' έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 2003 στην Κρήτη. Σε παρόμοιες διαδικασίες προχώρησαν το 2006 οι Ποντιακές και οι Ηπειρώτικες Ομοσπονδίες.

8. Φορέας αυτών των σχολείων είναι το ελληνικό κράτος, τα δε Προγράμματα Σπουδών τους είναι τα ίδια με εκείνα των ελλαδικών σχολείων. Οι απόφοιτοι των σχολείων αυτών εισάγονται μετά από ειδικές, εύκολες, εξετάσεις στα ελληνικά πανεπιστήμια. Γι' αυτό και οι έλληνες γονείς τα προτιμούν, βλ. σχετικά Δαμανάκης 2003: 85.

9. Το ΣΑΕ συγκροτήθηκε με το Π.Δ 196/Α' 105/13-06-1995 και λειτουργήσε για πρώτη φορά τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Με τον νόμο 3480/06 τροποποιήθηκε η δομή και η λειτουργία του ενώ η ΣΤ' Τακτική Συνέλευση, τον Δεκέμβριο του 2006, εγκαινίασε νέα περίοδο λειτουργίας του.

10. Η Επιτροπή συστάθηκε στα πλαίσια τροποποίησης του Κανονισμού της Βουλής το 1996 (απόφαση ολομέλειας της Βουλής της 20^{ης} Ιουνίου 1996-ΦΕΚ 151 Α, 08-07-1996).

11. Η θέση του Ειδικού Γραμματέα ιδρύθηκε με την Υ.Α. ΣΤ5/11/6-3-1995 (Φ.Ε.Κ. 171/18 Μαρτίου 1996), το δε ΙΠΟΔΕ με τον νόμο 2413/1996, άρθρο 5.

12. Σχετικά με τις οργανώσεις και τα δίκτυα βλέπε: Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού 1999, 2001α, 2001β. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει βέβαια να υπογραμμιστεί ότι, με τον νέο νόμο 3480 (ΦΕΚ Α 161/2-8-2006) 'Οργάνωση και λειτουργία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού (ΣΑΕ) και άλλες διατάξεις', τα δίκτυα του ΣΑΕ αποδυναμώνονται και κατά κάποιο τρόπο καταργούνται, επειδή περιορίζονται σε επίπεδο Περιφερειακών ΣΑΕ, πράγμα που σε τελική ανάλυση φαίνεται να ενισχύει τη θέση του κέντρου έναντι της Διασποράς.

13. Σχετικά με το φαινόμενο των 'παράλληλων κοινοτήτων' και τον εκπαιδευτικό-πολιτικό, αλλά και κοινωνικοποιητικό τους ρόλο, βλ. Δαμανάκης 2003: 79 κ.ε.

14. Σχετικά με αυτό το θέμα βλ., για παράδειγμα, Παπαλεξοπούλου 2004 όπου διερευνάται η προβολή της ελληνικότητας από νεολαίους ελληνικής καταγωγής από Γερμανία, ΗΠΑ και Γεωργία.

15. Σχετικά με τις εκφάνσεις της ελληνικότητας στη διασπορά, τη μεταξύ τους σχέση καθώς και τη σχέση τους με την ελλαδική ελληνικότητα, αλλά και τη σημασία τους για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, βλ. Δαμανάκης 2007.

16. Η αναγνώριση της ταυτότητας από τον άλλο είναι ζωτικής σημασίας για το άτομο και την ομάδα, γιατί όπως υπογραμμίζει και ο Ταϊήλορ (1997: 79 κ.ε.) ο προσδιορισμός της ταυτότητας συντελείται στα πλαίσια της διαλογικής σχέσης με τον 'άλλο'. Απαραίτητο δε στοιχείο για την αυτοπραγμάτωση του ατόμου, αλλά και για την αναγνώριση της ταυτότητάς του, είναι αυτή η διαλογική σχέση.

17. Σχετικά με την ιστορική πορεία αυτών των πληθυσμών βλ.: Κεσοϊδής 1996, Φωτιάδης 1990, Χασιώτης 1993 και 1997.

18. Είναι προφανές ότι το πολιτισμικό ελάχιστο έχει υποκειμενικό ψυχολογικό χαρακτήρα και δεν προσφέρεται για ποσοτικές μετρήσεις. Αλλά και αν ακόμη χρησιμοποιούνταν ως μονάδα μέτρησης θα ήταν πρακτικά μη χρηστική, επειδή οι χρήστες της θα ήταν αναγκασμένοι να αναζητήσουν κάθε άτομο ξεχωριστά για να διαπιστώσουν αν είναι φορέας του πολιτισμικού ελάχιστου και αν αυτοπροσδιορίζεται βάσει αυτού ως Έλληνας.

19. Η μονόδρομη παρεμβατική σχέση του κέντρου στη διασπορά εκφράζεται σε επίπεδο εκπαίδευσης ως προσπάθεια μετάδοσης στα Ελληνόπουλα της διασποράς ελλαδικών μορφωτικών περιεχομένων. Μια τέτοια προσπάθεια είναι όμως καταδικασμένη σε αποτυχία, επειδή τα περιεχόμενα αυτά είναι σε μεγάλο βαθμό ξένα προς τα βιώματα, τις εμπειρίες, τις παραστάσεις και τις ανάγκες των παιδιών και άρα δεν τα συγκινούν μαθησιακά. Αν εντούτοις επιμενεί κανείς σε αυτά, κινδυνεύει να χάσει τους μαθητές.

20. Ο όρος 'πολιτισμικός εμπλουτισμός' προέρχεται από τη διαπολιτισμική παιδαγωγική προσέγγιση και θέλει να λειτουργήσει ως εναλλακτική λύση στη λογική της αφομοίωσης και της εθνικής ομογενοποίησης. Βλ. Hohmann, 1989: 1-32.

21. Αναλυτικότερα ως προς αυτό, βλ. Δαμανάκης (2007).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Γκότοβος, Αθ. (2004). 'Εθνική, εθνοτική και πολιτισμική ταυτότητα: Διασπορές, διαφορές και πατρίδες', στο Δαμανάκης Μ., Καρδάσης Β., Μιχελανάκη Θ., Χουρδάκης Α. (επιμ.), *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και Διδασκαλία*, Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ.
- Cohen, R. (2003). *Παγκόσμια Διασπορά*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Δαμανάκης, Μ. (2000). 'Εκφάνσεις της Ελληνικότητας. Μεταξύ της ελλαδικής, πολιτισμικής νόρμας και του "πολιτισμικού ελάχιστου"', στο Κωνσταντινίδης Σ., Πελαγίδης Θ., (επιμ.), *Ο Ελληνισμός στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Δαμανάκης, Μ. (2003). *Ελληνικά Σχολεία και Τμήματα Μητρικής Γλώσσας στη Γερμανία (1986-98)*, Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.
- Δαμανάκης, Μ. (2007). *Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά*, Αθήνα: Gutenberg.
- Hettlage, R. (1991). 'Diaspora: Umriss einer soziologischen Theorie', *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, H3: 4-24.
- Hohmann, M. (1989). 'Interkulturelle Erziehung-eine Chance für Europa?', στο Hohmann M. & Reich H.H. (επιμ.), *Ein Europa für Mehrheiten und Minderheiten. Diskussionen um interkulturelle Erziehung*, München: Waxmann Wissenschaft.
- Κεσσίδης, Θ. (1996). *Η Ιστορική Πορεία των Ελληνοποντίων. Το εθνικό ζήτημα και το μέλλον των μικρών εθνών στην πρώτην Σοβιετική Ένωση*, Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.
- Κιτρούφ, Αλ. (2002). 'Ο ρόλος του Ελληνοαμερικανικού Λόμπι στην Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ, 1992-2001', στο Τσάκωνας Π. (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική-Μια Συνολική Προσέγγιση*, τόμος Α', Ι. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Κιτρούφ, Αλ. (2004). 'Η Ελληνοαμερικανική πολιτισμική ταυτότητα τη δεκαετία του 1990', στο Δαμανάκης Μ., Καρδάσης Β., Μιχελανάκη Θ., Χουρδάκης Α. (επιμ.), *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και Διδασκαλία*, Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ.
- Κωνσταντινίδης, Σ., Πελαγίδης Θ., (επιμ.) (2000). *Ο Ελληνισμός στον 21ο αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Μαρκάκης, Γ. (1998). *Έλληνες στη Μαύρη Αφρική 1890-1990*, Αθήνα: Τροχαλία.

- Παπαλεξοπούλου, Έφ. (2004). 'Εθνοπολιτισμική Ταυτότητα Ομογενών Μαθητών από τη Γεωργία, τη Γερμανία και τις Η.Π.Α.', Master στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Σβορώνος, Ν. (1981⁶). *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ταίηλορ, Τ. (1997). *Πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Πόλις.
- Τάμης, Αν. (2004). *Οι Έλληνες της Λατινικής Αμερικής*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τσουκαλάς, Κ. (1979³). *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο: Αθήνα.
- Υπουργείο Εξωτερικών. Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (1999). 'Έλληνες Πολίτες του Κόσμου. Παγκόσμια Δίκτυα του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού. Νεολαίας-Γυναικών-Ανθρώπων του Πολιτισμού-Επιστημόνων και Επιχειρηματιών. Γ' Συνέλευση 1-8 Δεκεμβρίου, Θεσσαλονίκη.
- Υπουργείο Εξωτερικών. Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (2001^α). 'Απόδημος Ελληνισμός: Στρατηγική Πολιτική και Στόχοι, Απολογισμός Δράσεων, Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης 2001-2004', Αθήνα. Σεπτέμβριος.
- Υπουργείο Εξωτερικών. Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (2001β). 'Ταυτότητες Ομογενειακών Οργανώσεων'. Δ' Παγκόσμια Συνέλευση Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού (ΣΑΕ). Θεσσαλονίκη 6-13 Δεκεμβρίου.
- Φωτιάδης, Κ. (1990). *Ο Ελληνισμός της Κριμαίας Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη*, Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Χασιώτης, Ι. (1993). *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Χασιώτης, Ι., (επιμ.) (1997). *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.